CATALAN REVIEW
Catalan Review

NORTH AMERICAN CATALAN SOCIETY

You are accessing the Digital Archive of the Catalan Review Journal.

By accessing and/or using this Digital Archive, you accept and agree to abide by the Terms and Conditions of Use available at http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review is the premier international scholarly journal devoted to all aspects of Catalan culture. By Catalan culture is understood all manifestations of intellectual and artistic life produced in the Catalan language or in the geographical areas where Catalan is spoken. Catalan Review has been in publication since 1986.

Esteu accedint a l'Arxiu Digital del Catalan Review

A l' accedir i / o utilitzar aquest Arxiu Digital, vostè accepta i es compromet a complir els termes i condicions d'ús disponibles a http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review és la primera revista internacional dedicada a tots els aspectes de la cultura catalana. Per la cultura catalana s'entén totes les manifestacions de la vida intel lectual i artística produïda en llengua catalana o en les zones geogràfiques on es parla català. Catalan Review es publica des de 1986.

II. Letters & Testimonies [Compiled by Maria Lourdes Sabé]

Pere Calders i la represa de L'esquella de la Torratxa
Avelí Artís Gener, Tísner

La cohesió vital de Pere Calders
Anna Murià

Vuit cartes de Pere Calder. a Agustí Bartra
Jaume Aulet

Tres cartes de Pere Calders a Xavier Benguerel (1940-1941)
Lluís Busquets L Grabulosa

Catalan Review, Vol. X, (1996), p. 27-75

II. LETTERS AND TESTIMONIES
COMPILED BY MARIA LOURDES SABÉ

PERE CALDERS I LA REPRESA DE *L'ESQUELLA DE LA TORRATXA*

AVEL·LÍ ARTÍS GENER, *TÍSNER*
(de *Viure i veure/1*. Barcelona: Edicions 62, 1989)

El dia 22 d'aquell mes [juliol de 1936] ja havia pres forma el Partit Socialista Unificat de Catalunya i ens hi vam integrar diversos conseqüents amb la ideologia d'un sector del Bloc Obrer i Camperol. La militància activa significava un munt de coses que, explicades avui, poden esdevenir incomprensibles. Als nostres dies la indumentària no té cap mena de relació amb la filiació política, ni tan sols amb un nivell social en la majoria de casos. Això era completament diferent en aquells temps. No vull pas dir que els estaments duguessin uniformes, però la gent conservadora es disfressava de conservador –barret, coll i corbata –i els esquerrans d'esquerrà –granota, mocador al coll i arma ben visible– i era una mena de joc net, malgrat que mant ciutadà de dretes hagués arraconat la indumentària habitual, s'hagués descamisat i dugués el seu cotxe tot pintat amb barroeres sigles sindicals, per tal que semblés un vehicle requisat. I tingués papers, és clar: hagués aconseguit documentació per a ell i el seu automòbil. I no cal dir que el fenomen a la inversa es devia produir a Burgos o a Sevilla, als indrets on l'alçament militar havia triomfat i sense haver de pensar en *mutatis mutandis*.

Vam crear la Cèl·lula de Dibuixants del PSUC, car de feina no en mancava pas. Vam requisar una casa que ens feia peça, una gran torre que hi havia al carrer d'Aragó cantonada amb el passatge Méndez Vigo, entre els de Llúria i Clarís, i vam distribuir les nombroses peces de la superba residència d'acord amb els requeriments d'un sindicat actiu, al qual calien sales de treball i de reunions preparatòries, d'arxiu i de magatzem de material de dibuix i pintura. Quan la vam ocupar, la casa tenia la planta baixa amb una mica de jardí i dos pisos i els seus propietaris havien fugit abandonant tot el parament que nosaltres, dibuixants sindicalistes cívics, vam respectar rigorosament. Quan vaig tornar de l'exili i vaig anar a veure el "local de la Cèl·lula", la casa havia augmentat d'altura i canviat de color: ara té quatre o cinc pisos i l'havien pintada de verd-gris. El garatge on el Tísner tancava el seu Adler avui és l'escala, l'entrada col·l ectiva dels estadants dels pisos.

(Per cert: l'Adler que em volia vendre en Jordi Vilallonga quan vam tornar de Mèxic, no hauria pas estat el meu? Era exacte! L'advocat el tenia estacionat a un costat de Santa Maria del Mar i el dia que el vaig anar a veure el cor em va fer un salt! Era idèntic a aquell amb el qual havia donat les primeres lliçons de conducció a qui més tard fóra el

meu cunyat, en Pere Calders, amb l'enorme terror dels passejants del Parc de la Ciutadella que les presenciaven.)

A la Cèl·lula de Dibuixants fèiem cartells i elaboràvem la resta de pa espiritual que repartia el PSUC. I allò era el més important–hi escrivíem i hi dibuixàvem *L'Esquella de la Torratxa*. A la Cèl·lula ens havíem aplegat una dotzena i mitja de minyons de l'ofici i la tònica dominant entre nosaltres era la bona avinença, no pas present tothora entre col·legues. En Pere Calders i jo havíem parlat manta vegada de fer un setmanari satíric, una publicació regular, fidel a la ideologia del nostre partit i amb unes ganes terribles de clavar cops de canya puix que proliferava la gent que n'era creditora. Crèiem honestament que el sarcasme ben manejat era una excel·lent eina de combat i que, d'altra banda, ens envoltava molta gent que solament comprendria el llenguatge de la mordacitat, sobretot si era agressiu. M'adono que, dit així, a seques, sembla que faci entendre que imaginàvem que nosaltres érem els únics posseïdors de la veritat, i no era pas això: teníem una sola veritat, la nostra, i difondre-la i mirar de fer proselitisme era ben legal. En les nostres saberudes sessions preparatòries dictaminàvem com era de genuïnament nacional la inclinació a l'expressió gràfica i mai no ens cansàvem de retreure l'auca, a la qual donàvem la força d'exponent d'una de les nostres peculiaritats. Hom ja podia parlar, aquells dies primerencs de la guerra, de grossos desgavells, tant al front com a la rereguarda i ens sentíem capaços d'assenyalar amb el dit, inapel·l ablement, els culpables. També endevinàvem que allò fóra jugar amb foc, la qual cosa no desentonava en una època en què la pràctica d'aquell joc s'havia fet tumultuària. Trobàvem terriblement negativa l'actitud plena de ferocitat anticatalanista d'algunes de les organitzacions polítiques i sindicals i una publicació agosarada, que tingués una idea ben clara de la trajectòria, podia esdevenir una eina de treball formidable. Perillosa, potser, però tampoc no ens inquietava aquella circumstància, puix que tot, qualsevol cosa d'aleshores, ho era. Per a en Pere i jo allò del setmanari s'havia convertit en una idea fixa, obsessiva, de la qual podíem parlar cada cop amb un nombre més reduït de companys, puix que a la majoria la por els feia fer figa. Tots els components de la Cèl·lula eren capaços de fer bons ninots satírics però solament en Guasp i jo teníem veritable experiència professional. Que, d'altra banda, tampoc no calien gaires sessions d'entrenament per tal d'haver-la. Un dia en Pere i jo vam anar al Partit, al Passeig de Gràcia, i ho vam explicar al secretari d'Agitació i Propaganda, en Víctor Colomer, al qual va entusiasmar la idea que –ens va dir– permetia d'aprofitar a fons tot el potencial humà de la Cèl·lula de Dibuixants dedicada fins aleshores a la confecció de cartells que avui (qui ens ho hauria dit!) són peces de museu.

En Pere i jo vam sortir engrescats i amb unes ganes incontenibles d'emprendre l'aventura. Aleshores ens vam recordar d'aquella publi-

cació valetudinària que era *L'Esquella de la Torratxa*, un setmanari nascut l'any 1872 i que en feia una pila que vivia a sotragades, amb unes incessants i tristes entrompassades i que llavors, des d'unes setmanes ençà, ja no sortia. A la Cèl·lula vam proposar de requisar el vell setmanari o, més aviat, el seu ectoplasma, el títol. La idea va provocar una onada d'entusiasme col·lectiu i a tots ens seduïa la imatge d'aquella antiga capçalera modernitzada i alliberada de la seva lamentable condició de fòssil. També era estimulant tornar al setmanari aquell caràcter viu i combatent que havia tingut en tants moments dels seus seixanta-quatre anys d'existència. Mai no ens va passar pel cap el pensament d'homenatjar amb aquelles pàgines ressuscitades la memòria dels nostres il·lustres predecessors: tal cosa ha estat afirmada molt posteriorment i atribuir-nos-la ara fóra gran hipocresia: aleshores ens capficaven uns altres temes, ben diferents.

En Pere –que sempre ha estat un grafista de primer rengle, virtuosament acurat, encara que ell desmenjadament digui que no– va fer la maqueta del renovat setmanari i va dibuixar-ne la capçalera. M'estalvia de fer-ne cap elogi el mateix material; en manta ocasió hem trobat gent estupefacta, que no acabava d'entendre com l'any 1936, tan remot, ja hi hagués posseïdors d'aquell sentit de modernitat que fins i tot avui, al cap de mig segle llarg, encara fóra vàlid. Vam decidir que imprimiríem en offset el setmanari i vam triar la impremta Horta, S.A., puix que tant en Pere com jo coneixíem i admiràvem la qualitat d'aquella companyia. Cal que digui que entre les deu mil coses que ens agermanen, algunes de remotes, puix que ja és sabut que en Pere i jo anàvem des de molt menuts a la mateixa escola i hem fet nombrosos camins paral·lels, ambdós vam rebre per infusió el coneixement de les arts gràfiques: els nostres pares (amics i lletraferits l'un i l'altre), també eren tècnics en impremta. L'elecció d'Horta, S.A. prova que hi enteníem prou i la col·lecció de *L'Esquella de la Torratxa* ressuscitada ho demostra amb escreix. No puc fer l'hipòcrita i silenciar coses que altres han proclamat. Per això he d'insistir que en Pere i jo érem de debò els únics de tota la Cèl·lula que enteníem en impremta, en tipus de lletra, sabíem què era un gravat de línia o directe, érem capaços de mesurar en cíceros, distingíem què eren "tintes planes" i sabíem marcar els originals, escrits o dibuixats, de cara a la reproducció. (I, modèstia a part, també érem els únics capaços de corregir galerades!)

Vam tenir algunes friccions entre integrants de la Cèl·lula per culpa de raons administratives. Resultava que *L'Esquella de la Torratxa* tenia sis mil subscriptors: tots els barbers de Catalunya! En Pere i jo estàvem convençuts que calia donar-los de baixa tots i alguns companys qualificaven de suïcida el propòsit, puix que, segons que deien, partir des d'una base de sis mil era molt més segur que no pas des de zero. Però la nostra tesi s'arrelava en el fet que, com que en aquells

temps -amb guerra o sense–, els homes anaven almenys un cop cada setmana a la barberia, tindríem molts milers de lectors però només sis mil compradors. "Ah, sí! Ja he vist a cal barber el ninot de l'Opisso!", havíem sentit dir centenars de vegades. Vam guanyar nosaltres i la nostra teoria. I vam arribar a tirar entre quinze i vint mil exemplars setmanals (àdhuc trenta en algunes ocasions) i allò feia una xifra rècord, sobretot en premsa de grup polític i d'un país en guerra. (Encara avui no estaria gens malament!) Havíem reeixit en l'elaboració d'un periòdic audaciós. Tractàvem durament els enemics de Catalunya i no toleràvem desviacions. Àdhuc, quan ens semblava que calia, plantàvem orelles d'ase al PSUC, el nostre patrocinador, la qual cosa, indefectiblement, significava uns esbroncs memorables i rotunds anuncis de tancament, que estremien les parets de l'edifici del Passeig de Gràcia. Ens amenaçaven amb la retirada del suport econòmic i fingíem dolor, convençuts que el PSUC mai no renunciaria a una arma tan divertida, i fèiem la dosi de comèdia escaient. Al partit li calia donar aquella prova de llibertat dins seu, però curaven de no deixar-ho entreveure per tal que no ens sentíssim massa aviciats i n'abuséssim.

En molts moments tenia la impressió que el meu antic deute amb la FAI ja era saldat. Però m'equivocava. I anava tan errat d'osques que, de tant en tant, m'atrevia a ironitzar respecte als meus enemics. Ara mateix, quan repasso la col·lecció de *L'Esquella* de la nostra época, m'esbalaeix veure fins on arribava la meva inconsciència. Recordo que en una ocasió en què la *Solidaridad Obrera* afirmava que el seu tiratge era el més alt en tota la història del periodisme a casa nostra (ho deia en un editorial), vaig publicar un ninot on hi havia uns homes que carregaven amb paquets de diaris un carro d'escombraries, davant una impremta que s'assemblava prou a la de la *Soli*. S'ho miraven dos ciutadans i un deia a l'altre:

–Avui n'hem tirat cent mil exemplars.

En general –comprovat en diverses latituds– les organitzacions de treballadors tenen una idea tan transcendental de llur missió en aquesta terra que els capa el sentit de l'humor. No voldria pas aprofundir per aquest viarany, que ja sé on mena: aviat hauria de dir que tampoc els partits politics no solen veure gaire joiosament la gresca dels adversaris i em limito a deixar, de passada, constància del fet. Puc afegir un parell de proves de com usualment se solen prendre les coses a la valenta, per l'extrem que crema. El POUM –nosaltres, absurds estalinistes, havíem ajudat a fer de Trotsky un monstre– era un altre enemic nostre visceral. Els va caure d'allò més malament una portada que vaig fer per al nostre agressiu setmanari. Dels dos inevitables senyors que parlaven, un deia:

–S'ha sentit poum! poum!

L'altre preguntava:

–I qué passava?

–No res– deia el primer. Eren quatre ximples que feien olla.

(...) La CNT va treure un cartell amb un número u molt gran, a tota l'alçada, i a la base, i repenjat d'esquena a la xifra, hi havia un home amb tipus de vagabund. El text, aprofitant el número u, deia: *"1 vago es un maleante"*. A *L'Esquella de la Torratxa* en vam fer una paròdia molt divertida o, si més no, a nosaltres ens ho semblava. Constava de tres dibuixos arrenglerats i reproduïen el mateix format del cartell, però si bé en el primer hi havia un u, en el segon dominava un dos i un tres en el tercer. Els nostres textos deien: *"1 vago es un maleante"*, *"2 vagos son dos maleantes"* i *"3 vagos es un Comité"*. No els va fer riure gens. Al contrari: van reaccionar plens de violència, van dir a la *Soli* que acabarien amb aquells emboscats que la UGT tenia al carrer d'Aragó –és rigorosament autèntic!– i nosaltres vam fortificar el terrat de la Cèl·lula (vam fabricar còctels Molotov *avant la lettre*) per si, tal com anunciaven, ens venien a atacar.

1 This anecdote, lived by Tisner and Calders, seems to ressonate with Calders' short story "The Revolt on the Roof" included in English translation in this volume.

LA COHESIÓ VITAL DE PERE CALDERS

ANNA MURIÀ

Un deure d'amistat, de catalanitat i de culte literari m'obliga –benaurada imposició– a escriure sobre Pere Calders, a donar la meva visió del geni que és ell. En el curs de seixanta anys! Quina visió? Panoràmica? Especialment circumscrita? D'una etapa? D'una faceta només?

Potser podries reflectir la seva etapa mexicana, hi vas ser molt propera aleshores. En efecte, m'hi vaig trobar propera, aleshores, abans i després, a França, a Mèxic i a Barcelona. Ja hom sentia –segur que no era jo sola a sentir-la– una mena de proximitat a ell durant la guerra, quan espurnejaven els seus acudits al peu d'unes caricatures eloqüentment enravenades i quan apareixia en un llibre el primer i clàssic recull de contes d'aquell tan jove narrador ja encarrilat. Calders sempre era Calders, a Roissy, a Mèxic, a Barcelona, a casa, al treball, en la vida social. Hi ha uns trets de Pere Calders que apareixen en tot moment, tota actuació, tota circumstància, i donen a les seves manifestacions verbals una cohesió que limita i uneix les complexitats. Quins són aquests trets? Els veiem, els sentim, n'experimentem els efectes, però és difícil, gairebé impossible, definir-los. Hi ha el tret ironicohumorístic, molt específicament caldersià, amb ingredients, en diverses proporcions, d'amabilitat, rancor, optimisme, escepticisme, ira, mofa, bonhomia ...; el tret del perfeccionament d'estil en la senzillesa; les indefectibles guspires enginyoses o pintoresques; el judici agut i succint.

Una etapa? L'etapa mexicana? En l'escriptor Pere Calders no hi ha etapes. N'hi ha en l'individu, en la persona que porta el nom de Pere Calders, que menja i passeja i dorm i treballa. Aquestes activitats personals, en bona part físiques , sí que foren afectades, és clar, per l'ambient i les circumstàncies geosocials. No era la mateixa cosa fer el camí en *pesero* des del barri residencial de Polanco al carrer Dolores on tenia l'estudi que anar del carrer Borrell, prop del mercat de Sant Antoni, a l'editorial Montaner i Simon al carrer d'Aragó. Però quan a Mèxic i a Barcelona Calders seia al seu escriptori, de sis a vuit del matí, per traçar en el paper les aventures que anava imaginant, ho feia amb un mateix divertit caient narrador i uns molt semblants centellejos de genial essència, els que ja contenien els primers escrits dels seus joves començos. Entre els més clàssics i els més famosos dels seus contes n'hi ha algun publicat a Amèrica els anys quaranta, com *La consciència visitadora social,* d'escenari indeterminat però amb un fort accent català i també el vertiginós *L'Hedera Hélix,* que aparegué el 1944 il·lustrat per ell mateix amb un ninot veloç, de dinamisme insòlit, perquè les seves caricatures, ben populars els primers anys trenta, eren encarcarades, si

bé vivents per l'espurna de l'acudit, molt semblants als personatges del seus contes que, tot i l'abundosa varietat, tenen en comú un aire així, de ninot, però de ninot amb vida caldersiana. I en tots hi ha un caràcter català incommovible.

Qui fou primer, el ninotaire o el contista? Potser eren bessons, nascuts en aquell nen del qual se'n serven imprecises visions. De professió, Pere Calders era dibuixant. Narrador ho era per naturalesa. Féu els estudis a l'Escola Superior de Belles Arts; n'obtingué el títol. Els seus començos periodístics amb renom foren com a caricaturista, encara que l'escriptor hi fos anònim. Durant tots els anys a Mèxic es guanyà la vida fent de dibuixant per a fins editorials o comercials. Entrà Mèxic a la seva literatura? Hi ha un Mèxic de Pere Calders? Sí i sí. Tenim la sèrie de narracions mexicanes, *Gent de l'alta vall* i *Aquí descansa Nevares*, que són Mèxic, el Mèxic autèntic, no pintoresc, no a través d'ulls estrangers o turístics, sinó introduït directament a les pàgines. I després hi ha el seu, el Mèxic de l'home Pere Calders, el que ell va viure i vàrem viure nosaltres, a *L'ombra de l'atzavara*, tampoc pintoresc sinó viscut, exili catalanitzat. S'hi reflecteixen fets que tots havíem presenciat o experimentat. Nosaltres, els que visquérem a l'ombra de l'atzavara –i dels gratacels alçats en avingudes de noms revolucionaris- hi vàrem reconèixer tots els personatges i ara, si alguns se'ns poden haver oblidat, encara n'hi ha que sabem molt bé qui són amb el nom fictici i la lleu disfressa. Escrit ja a Catalunya, aquest, el primer any del seu retorn.

Ara tenim, publicat pòstumament, un llibre que podríem considerar no literari: les *Cartes d'amor* que dirigí a Rosa durant els temps previs al matrimoni. Mai no pensà que podrien ser publicades, en cap moment volgué fer-hi literatura. No obstant, s'hi posava, no podia fer altrament si era literat per naturalesa. Caldrà considerar-les una producció de l'etapa mexicana. Mèxic, on aquell amor era viscut, s'hi esquitllava.

Però en general ni temps ni lloc no solen comptar en l'obra narrativa de Calders. Durant trenta anys vaig sentir ocasionalment el rumor d'una novel·la fantasma o de vaga presència anomenada *Gaeli i l'home déu*. De tant que la creia existent em semblava producte de l'època mexicana. I no, havia estat escrita l'any 1938, s'havia quedat a Barcelona manuscrita. Quan el 1986 fou publicada i vaig llegir-la, no hauria pogut determinar el temps precís de la seva creació, tant com és caldersiana típica.

Només hi ha dos caires de l'obra de Calders amb concreció cronològica i escènica, són *Unitats de xoc* –notes de l'estada al front durant la guerra- i els articles de cada diumenge durant anys a l'*AVUI* sobre temes d'actualitat i oportunitat aquí, al país, sempre amb els seus trets característics; ningú més no ha sabut fer com ell, d'uns breus

escrits periodístics, aparentment lleugers, d'estil més aviat col·loquial, unes petites obres mestres de literatura d'idees.

Aquella condició d'ubiqüitat cronològica i topogràfica que trobo en gairebé tot el que feia Calders també és perceptible en un curiós descobriment pòstum entre els seus papers: una novel·la en esborrany, inacabada, amb un títol temptador, suggerent, *La ciutat cansada*, el qual potser conté, concentrat, el sentit que tindria la narració; potser insinua el que seria l'inexistent final, probablement resumidor, contundent, agut, d'intencionada i precisa punteria, com solen ser els acabaments caldersians. Només aproximadament es pot saber quan començà aquesta obra –sembla que als principis de l'exili, perquè se'n publicà un fragment en el número 9 de la revista *"Lletres"* el febrer del 1947, a Mèxic. Jo mai més no en vaig saber res i la tenia oblidada fins ara fa poc que he pogut llegir-la. Desperta interès, té parts notablement bones; hi ha en tota ella un to català, encara que en un moment de l'acció anomena unes línies d'autobusos de la ciutat de Mèxic ben conegudes; conté un pensament social, descripcions de personatges –molts amb aquella peculiar vigor encarcarada- i situacions amb les típiques paradoxes i agudeses, idees o imatges de gran intensitat i bellesa, com ara aquesta: "... té la voluntat flotant en el llac d'una reflexió..." És evident que l'autor devia considerar que l'escrit necessitava esmenes. Aneu a saber si tenia el propòsit de treballar-hi o s'inclinava per abandonar-lo. No sé si algun dia es publicarà, però en tot cas l'edició hauria de ser adreçada, preferentment, no a un públic lector de novel·les sinó als interessats per la crítica i la investigació, als estudiosos de la literatura, i seria bo que anés acompanyada d'un o més d'un bon assaig valoratiu.

No seré jo qui valori, ni en part ni en totalitat, l'obra de Calders. Això és feina dels crítics i ja l'han feta i la fan molts, des dels més eminents al més modestos. Si n'hi ha d'escrits sobre Calders! Hi ha assajos excel·lents, admirables, profunds, exhaustius. Jo no tinc les rigoroses condicions que exigeix la crítica literària. A part d'això, per a mi Calders i la seva obra són un valor supraliterari i paraliterari, són un ens sentimental-intel·lectual. Per això m'han sortit els paràgrafs precedents. He volgut expressar-hi la meva sensació del miracle que hi ha en la inconcreció de temps i lloc en l'obra de Calders, el prodigi d'haver nascut ja madura, la seva cohesió genial. Donar una petita mostra d'una vella devoció.

ANNA MURIÀ

VUIT CARTES DE PERE CALDERS A AGUSTÍ BARTRA

JAUME AULET

Els epistolaris acostumen a ser un material fonamental per a la història de la literatura i per a aprofundir en l'estudi de l'obra dels escriptors. En el cas de Pere Calders hi ha encara força correspondència inèdita que esperem que de mica en mica vagi veient la llum.[1] *A priori* sembla que puguin tenir especial atractiu les cartes que escriu durant el seu exili a Mèxic entre el 1939 i el 1962, i principalment les que tramet al seu pare i al seu fill Joan, que s'havien quedat tots dos a Barcelona.[2] També intuïm que deu ser força rellevant la correspondència d'aquesta època amb Joan Triadú, sobretot a propòsit de la llarga preparació del llibre *Cròniques de la veritat oculta* (1955), premi "Víctor Català" del 1954.

El poeta Agustí Bartra marxa a l'exili l'any 1939 i després d'un periple per França, la República Dominicana i Cuba, també fixa la seva residència a Mèxic. S'hi estarà, a part d'algunes breus temporades als Estats Units i altres viatges diversos, entre el 1941 i el 1970, moment del seu retorn a Catalunya. Són anys durant els quals la relació amb Calders és molt estreta i acaba convertint-se en una amistat sincera i profunda. Coincideixen en diverses empreses de promoció de la literatura catalana a l'exili, especialment a la revista "Lletres" i als primers temps de "Pont Blau" i fins i tot comparteixen algun negoci dels molts que tant l'un com l'altre han de tirar endavant per a guanyar-se la vida. Anna Murià ofereix un magnífic retrat d'aquesta relació i amistat: "El tracte amb Calders era un plaer; Bartra fruí amb ell, una vegada més, l'amistat d'alt valor. Intimaren des del primer dia, tenien moltes coses en comú, trobaven fàcilment l'harmonia dels seus dos pensaments. Hi havia grans afinitats entre ells i també grans diferències. Per Bartra, des de l'adolescència, la lectura no era sols un plaer, sinó una disciplina; Calders tenia una preparació artística. Si Bartra era un tímid mesclat d'audaç, Calders sofria una timidesa invencible que a vegades l'havia portat a situacions compromeses o còmiques. Bartra s'havia format en

[1] S'han publicat recentment les cartes d'amor que tramet a Rosa Artís entre el 1940 i el 1941 (Pere CALDERS, *Cartes d'amor*, a cura de Francesc Vallverdú, Barcelona, Edicions 62, 1996). Són textos d'interès literari més que no pas històric o documental.

[2] Podem llegir-ne una petita mostra a Pere CALDERS, *Entre la ratlla i el desig. Antologia de textos*, a cura de Jordi Castellanos i Joan Melcion, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995. Inclou una carta del 1952 al fill i dues al pare, del 1952 i del 1954, respectivament. El volum també incorpora una de les cartes de la correspondència amb Agustí Bartra (vegeu, *infra*, nota 18).

la duresa d'unes condicions adverses als seus afanys; Calders havia estat el fill únic gomboldat que durant molts anys no havia mirat la vida com una cosa seriosa. Tots dos eren rossos i d'ulls blaus: Bartra alt, prim, amb una contenció de tipus nòrdic i una fina elegància de poeta anglès vuitcentista; Calders més aviat baix, quadrat, amb rostre de centreuropeu."[3]

Sobre l'afecte de Bartra per l'amic, només cal llegir aquest fragment de la carta que tramet a Antoni Ribera el 14 de febrer de 1954: "Com te l'estimaries, en Calders, si el coneguessis! És un dels homes més fins, nobles i purs que conec." També és cert que en la correspondència de Bartra amb Ribera hi ha altres moments en què la imatge de Calders no surt tan ben parada.[4] Les mateixes cartes que ara editem insinuen ja algun lleuger distanciament en determinats moments, el qual en bona mesura és degut a la manera diferent de prendre's les coses que tenen l'un i l'altre, més que no pas a discrepàncies serioses. En una carta al pare datada a 20 de desembre del 1954, Pere Calders resumeix molt bé en una sola frase tant l'afecte com la diferència de caràcters: "Desgraciadament, en Bartra, que és un excel·lent xicot, té una tendència a crear-se enemics gratuïtament que el perjudica molt."[5]

La correspondència entre els dos escriptors és especialment significativa durant el període 1962-1970, quan Calders ja ha retornat a Catalunya i Bartra resta encara a l'exili. És un llarg epistolari de més de

---

[3] Anna MURIÀ, *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*, Barcelona, Pòrtic, 1990, p. 157. Cito sempre per aquesta edició, que és la definitiva. La primera és de l'any 1967, publicada a Mèxic. Calders parla també de la seva amistat amb Bartra a Pere CALDERS, *El cas Bartra*, "Tele-Estel", núm. 61 (setembre 1967), ps. 6-8; i a Pere CALDERS, *De l'exili*, "Al Vent", Terrassa, núm. 52 (agost 1982), p. 33. Aquest segon article s'inclou en un monogràfic de la revista amb motiu de la mort del poeta.

[4] El 23 de març de 1954 –a pocs dies doncs de la citació anteriorment reproduïda– Bartra torna a parlar del seu amic i amb motiu d'un article a "Pont Blau" el qualifica, indulgentment, de "benèvol i extemporani". Més tard, durant els anys seixanta, hi ha moments d'una certa tensió entre Bartra i Calders a propòsit d'opinions diferents sobre la qüestió de l'exili. La correspondència amb Ribera ho posa de manifest, i a vegades en un to prou contundent, com en la carta del 4 de gener de 1968: "No facis massa cas de les coses estranyes del Calders. Fonamentalment, és l'home més tímid que he conegut en la meva vida, i d'una incapacitat social que fa escruixir. A mi, d'ençà que va publicar 'el cas' [referència a l'article del 1967 a 'Tele-Estel', vegeu *supra*, nota 3], m'escriu unes cartes breus i cantelludes, i gairebé només informadores. Sé que està desbordat de feina i responsabilitats. D'ençà de la seva tornada a Catalunya és presa d'una mena de mania persecutòria: creu que corre el risc que els joves no s'apoderin dels llocs de comanament que pertanyen a la gent de la seva generació, i això fa que es col·loqui en una actitud defensiva absurda. Té una mena de complexe, que jo anomenaria de "a la recerca del temps perdut", i això fa que treballi a pressió, cercant significacions immediates, i que la seva obra en pateixi." Val la pena advertir que el to de l'escrit s'explica en part per la mala relació que mantenen Ribera i Calders durant aquests anys.

[5] Carta publicada a CALDERS, *Entre la ratlla i el desig. Antologia de textos*, op. cit., ps. 99-100.

tres-centes pàgines, de gran interès documental –actualment en curs d'edició–, que es conserva complet a l'arxiu particular del poeta, cedit a l'Ajuntament de Terrassa.[6] Es tracta d'una documentació de primer ordre sobre la situació literària catalana dels anys seixanta, per a conèixer detalls de la biografia de Calders i per a descobrir la reacció de l'exiliat que retorna i contempla una realitat que no s'assembla gens a la que havia conegut i ben poc a la que s'imaginava des de fora.

Les vuit cartes que ara publiquem no són encara, però, d'aquesta època. Per ordre cronològic, són les primeres que es conserven a l'arxiu –totes elles manuscrites– i il·lustren dos moments diferents de la relació entre ambdós escriptors. Les quatre inicials corresponen al període en què Pere Calders ja és a Mèxic mentre que Agustí Bartra i la seva companya Anna Murià es troben encara a la República Dominicana o a Cuba, camí del retrobament amb l'amic, cosa que no succeeix fins al mes d'agost de 1941. Calders havia passat una temporada durant l'any 1939 al *château* de Roissy-en-Brie, prop de París, un alberg per a intel·lectuals exiliats. Allí hi coincideix amb Anna Murià i en marxa per a embarcar cap a Mèxic just tres dies abans que a principis d'agost hi arribi Bartra, procedent dels camps de concentració del sud de França. Les quatre cartes següents corresponen als anys 1949 i 1950, moment que Bartra viatja als Estats Units gràcies a una beca de creació literària que li ha concedit la fundació Guggenheim.

A partir del 1957 Agustí Bartra conserva sistemàticament una còpia de les cartes que tramet a Calders. D'aquesta primera època, encara no.[7] Per aquest motiu no podem completar el diàleg existent i se'ns escapen algunes referències concretes. Això no priva pas, però, que siguin textos d'atractiu indubtable. Tant per la informació de caràcter documental com pel tractament genuïnament caldersià que detectem a vegades en la manera de narrar. La primera cosa a destacar és la imat-

[6] Vegeu *Catàleg del contingut de la sala Bartra de la Casa-Museu Alegre de Sagrera*, Terrassa, 1987. Una breu mostra d'aquestes cartes ha estat publicada a Jordi F. FERNÁNDEZ, *Conèixer Bartra*, "Cultura", núm. 8 (novembre 1987), ps. 20-31. Anna Murià també reprodueix amplis fragments d'una d'elles a *Crònica...*, op. cit., ps. 269-271.

[7] L'únic que es conserva a l'arxiu del poeta és un fragment –copiat posteriorment– d'una carta a Pere Calders del 10 d'octubre de 1940, que diu així: "...La figura central representa el cabdill, nu, color de carn viva, lligat de mans, muntat a un cavall blanc que s'encabrita renillant entre uns guerrers tot ferro, terriblement immòbils. Veig aquest darrer quadre de Junyer com una gran confirmació del seu classicisme revolucionari. La serenitat de la pintura d'en Junyer és el dolorós equilibri d'una evasió que no pot oblidar el món concret del qual prové. No fa gaire em deia que ell no podia pintar res de la guerra, res de tot allò que l'havia fet sofrir tant, i que el seu anhel seria pintar el futur. En tot el futur que pugui pintar hi haurà sempre, per angèlic que sigui, la consciència estremida que l'infern existeix o ha existit..." És la descripció d'un quadre de Joan Junyer (vegeu, *infra*, nota 62). De moment, entre els papers de Calders –encara no completament agrupats ni catalogats– no tenim constància que hi hagi les cartes de Bartra.

ge que l'autor ofereix de Mèxic. Hi ha d'una banda la capacitat de sorpresa davant d'una mentalitat i d'un món molt diferents dels seus. La carta número dos és en aquest sentit una peça autènticament antològica. És evident que amb impressions d'aquest tipus s'entenen molt millor els contes caldersians de tema mexicà. Aquesta voluntat de deixar-se admirar per la sorpresa es complementa amb un sentiment dual més complex que passa per la dificultat d'adaptació i la típica sensació d'ofec de qui desitja tornar al país d'origen, però que al mateix temps comporta una profunda estimació per la terra que l'ha acollit. Les cartes ofereixen, amb citacions ben explícites, una bona mostra d'aquesta ambivalència, que és la mateixa a partir de la qual hem de saber llegir una novel·la com *L'ombra de l'atzavara* (1964). No passen desapercebudes, a més, les similituds existents entre els problemàtics negocis del protagonista de la novel·la –per molta ficció que hi hagi pel mig– i les aventures empresarials que Calders explica al seu amic durant l'any 1950.

També és cert que en un primer moment Calders fa un retrat més aviat optimista i benigne de la situació dels exiliats catalans a Mèxic, cosa que també s'explica pel fet que el que vol és convèncer l'amic perquè es traslladi al país. Fins i tot els terratrèmols són vistos com un atractiu turístic més (carta número quatre) i les baralles internes entre els diversos sectors de catalans exiliats són relatades de manera simpàtica i irònica (carta número dos). En els escrits posteriors es posaran més de manifest els problemes reals per tirar endavant, malgrat que els textos no acaben de perdre el component característic del distanciament literari. En tenim un bon exemple en la referència al jueu rus que li lloga el taller per acontinuar el negoci en el qual s'ha embrancat (carta número vuit).

Cal esmentar per altra banda les referències a l'activitat literària: els projectes, els encàrrecs, la inclusió de textos en antologies diverses o els comentaris que fa –sempre des de la modèstia que el caracteritza– de les poesies que l'amic li va trametent. En aquest sentit, val la pena fer notar els diversos llibres que Calders indica que està escrivint, o que ha de començar tot seguit, i que té intenció de publicar a l'exili. Alguns d'aquests projectes, pel que en diu, sembla que es trobin ja en fase molt avançada. A l'hora de la veritat, però, no n'hi ha cap que arribi a veure la llum. L'únic llibre que l'escriptor publica fora de Catalunya durant el període d'exili –almenys que tinguem documentat– és la guia divulgativa i il·lustrada d'un convent del segle XVI.[8] Agustí Bartra en la seva correspondència amb Antoni Ribera –que durant molts anys és el seu principal interlocutor a l'interior– fa referència alguna vegada a aquest

[8] Pere CALDERS, *Acolman. Un convento agustino del siglo XVI*, Mèxic, Ed. Atlante, 1945. Amb text i fotografies de Calders i dibuixos de l'autor i d'Avel·lí Artís-Gener.

seguit d'iniciatives frustrades. Això és el que diu, per exemple, en la carta del 21 de març de 1953, a propòsit d'una ensopegada que Calders havia tingut amb Ribera, precisament amb un problema editorial per entremig: "El conec molt, en Calders, de molts anys, i sé que els mots que et va adreçar són més la conseqüència d'un rampell nerviós que no pas d'un desig deliberat de ferir-te. Com tots els grans tímids, és un xicot d'arrauxades. Per altra banda, hi ha el fet que, durant dotze anys, s'ha vist el seu nom passejat per tots els projectes editorials que s'han fet i desfet a l'exili sense haver aconseguit mai publicar un llibre, molt sovint per desesma d'ell. Té un xic la consciència que s'està convertint en una mena d'escriptor fantasma i que s'usa del seu nom com d'un bitllet de valor però rebregat, d'edició antiga, la qual cosa no és pas exacta ni molt menys. Ara li fa molta il·lusió de publicar a Barcelona l'aplec de contes que ha compilat en Triadú i segurament ha temut que la cosa es podria emmetzinar."[9]

Pel que fa a l'edició dels textos, hem respectat les lliçons dels manuscrits originals i només hem corregit alguna lleugera vacil·lació ortogràfica pel que fa a l'ús de les dièresis. Hem unificat també el criteri a l'hora de subratllar els títols de llibres i de poemes. Agraeixo sincerament a Anna Murià les facilitats que sempre m'ha donat per a poder treballar amb el material de l'arxiu i la informació complementària que m'ha ofert.

[9] Es refereix a *Cròniques de la veritat oculta*, que encara tardarà dos anys a sortir publicat. Antoni Ribera havia usat, sense autorització explícita, el nom de Calders en la propaganda de l'Editorial Mediterrània.

[1]

Mèxic D.F., 10-IX-40

Anna[10] i Bartra: Perdoneu-me que no us hagi escrit abans. M'he portat com un garrí i tinc la consciència plena de remordiments.

Vaig fer la gestió que m'encarregàreu, però al cap de pocs dies el decret del president Càrdenas donant entrada lliure als refugiats, devia arribar fins a vosaltres i feia innecessària la meva intervenció.[11]

Ara ja no sé si aquesta carta us trobarà a Dajabón o si us haurà de cercar a Ciudad Trujillo.[12] Tant de bo que sigui això darrer! Significarà una millora de la vostra situació, que desitjo amb tota l'ànima.

No sé si trobareu bo el consell d'algú que comet el "feo" de deixar sense resposta, durant mesos, la carta d'uns amics que estima. Però us en vaig a donar un, d'absoluta bona fe: no abandoneu el propòsit de venir a Mèxic, concretament al Districte Federal. Deixant de banda que la ciutat és meravellosa (una de les més boniques que he vist), hi ha la circumstància que s'han concentrat aquí la immensa majoria d'intel·lectuals refugiats, creant publicacions i editorials qe permeten la continuació de moltes activitats. No sé si em creureu –la meva conducta em fa escriure amb sordina– però desitjo reveure-us i estaria molt, molt content que vinguéssiu. Possibilitats? Ignoro quines són les vostres i quin és el curs actual dels vostres projectes i esperances. Aquí, amb més o menys lentitud, tothom es va situant i la "colònia" pren cada vegada un aire més pròsper.

Jo guanyo actualment un sou de 250 "pesos", a l'"Editorial Atlante

[10] Anna Murià i Romaní, escriptora. Companya d'Agustí Bartra des que es coneixen el 1939 al *château* de Roissy-en-Brie, alberg de prop de París que acull durant el 1939 i el 1940 un grup d'intel·lectuals catalans refugiats. És també la principal divulgadora de l'obra del poeta, especialment amb els llibres *Crònica de la vida d'Agustí Bartra* (1967, edició definitiva del 1990) i *L'obra de Bartra. Assaig d'aproximació* (1975).

[11] Lázaro Cárdenas, que en aquell moment era president de Mèxic, obre les portes als exiliats de la guerra civil espanyola i fins i tot signa el 22 d'agost de 1940 un pacte amb el general Pétain que ha de garantir la protecció dels refugiats espanyols a França fins que les circumstàncies permetin el seu embarcament cap a Mèxic. Cárdenas, però, deixa de ser president del país el mateix any 1940, abans que Agustí Bartra i Anna Murià hagin formalitzat els tràmits per a desplaçar-s'hi des de la República Dominicana.

[12] Ciudad Trujillo és el nom oficial de la capital de la República Dominicana fins al 1961. Ja en la mateixa carta, i en altres de posteriors, es parla de Santo Domingo, el nom tradicional. Quan Calders escriu la carta, la paraula ja fa temps que resideix a la capital. A Dajabón només hi passen tres setmanes durant els mesos de febrer i març (vegeu MURIÀ, *Crònica...*, *op. cit.* ps. 121-124 i Quirze GRIFELL, *Anna Murià, àlbum de records*, Argentona, L'Aixernador, 1992, ps. 42-43).

S.A.".[13] No és cap quantitat que faci perdre el món de vista, però permet viure d'una manera endreçada, que és una aspiració que tothom mira amb bons ulls. A més, estic acabant un llibre de contes que publicarà la "Pequeña Colección Mirasol" i la mateixa editora (la CGESA, que dirigeix en Carner) m'ha encarregat una novel·la.[14]

M'escriureu? Tinc ganes d'ésser perdonat i de tenir una correspondència regular amb vosaltres. Jo us explicaré coses de Mèxic i vosaltres me'n podeu contar de Santo Domingo. Si el país que us ha adoptat a vosaltres és tan divertit com el que em té recollit a mi, hi ha material per estona.

Sabeu alguna cosa dels que han quedat a França? L'Enric i l'Amàlia van tornar a Catalunya.[15] Ella està amb els seus pares, i ell en un camp de concentració de Reus, on, pel que sembla, haurà d'estar molt temps.

Us abraça molt fort

Calders

Records de la Mercè.[16]

Darrera hora

La "Revista dels Catalans d'Amèrica" no paga les col·laboracions. Porta una vida molt precària i surt amb una gran irregularitat. En Ferrer, el director, té els teus versos. Vols que els publiqui o que te'ls retorni, Bartra?[17]

---

[13] Hi entra a treballar com a dibuixant gràcies a la recomanació de Josep Carner.

[14] Pere Calders i Josep Carner coincideixen a Mèxic entre el 1939 i el 1945. Sobre la relació entre ells dos en aquesta època, vegeu Pere CALDERS, *Josep Carner*, Barcelona, Ed. Alcides, 1964, ps. 34-60. Cito per aquesta edició, malgrat que també es pot consultar la reedició corresponent (Pere CALDERS, *Josep Carner*, Argentona, L'Aixernador, 1991). La Compañía General de Ediciones és creada per Miquel Ferrer amb la intenció de publicar autors mexicans i traduccions d'obres catalanes. Els dos llibres dels quals parla Calders no s'arriben a publicar.

[15] Es refereix a Enric Cluselles i Amàlia Casals. Enric Cluselles i Albertí és el dibuixant "Nyerra" de "L'Esquella de la Torratxa" i havia estat un dels companys de Calders en el periple dels primers moments de l'exili (vegeu Avel·lí ARTÍS-GENER, *Viure i veure/3*, Barcelona, Pòrtic, 1991, ps. 16-43 i Francesc VALLVERDÚ, *Presentació* a CALDERS, *Cartes d'amor, op. cit.*, ps. 5-25). Amàlia Casals i Baltà era l'esposa de Cluselles i, llavors encara, la cunyada de Calders.

[16] Mercè Casals i Baltà, que en aquells moments era l'esposa de Calders. Arriba a Mèxic el desembre de 1939, viuen junts fins al maig de 1941 i finalment es divorcien el juliol de 1943.

[17] La "Revista dels Catalans d'Amèrica" publica cinc números a Mèxic entre el 1939 i el 1940 (vegeu Albert MANENT, *La literatura catalana a l'exili*, Barcelona, Curial, 1976, p. 73). El seu impulsor és Miquel Ferrer i Sanxis, que arriba al país el juliol de 1939 procedent de França i que organitza nombroses activitats culturals entre el nucli d'escriptors catalans exiliats a Mèxic. Els poemes de Bartra ja no arriben a temps per a sortir publicats a la revista, el darrer número de la qual és anterior a la data de la carta.

[2]

26-XI-40[18]

Estimat amic:

Vaig rebre la teva carta, en la qual expresses tan generosament el vostre perdó pel meu llarg silenci, que prometo no tornar-hi mai més.

Celebro les vostres ganes de venir a Mèxic, i trobo molt bé que el preferiu a Venezuela. Ara miraré la manera de reclamar-vos, perquè obtingueu el visat del passaport. Pel que fa als diners del viatge, caldria que mobilitzéssiu les influències que pugueu tenir en la JARE. Jo no n'hi tinc cap, degut a la meva fama de comunistot, la qual fa que els meus "amics" de la Junta m'hagin retirat àdhuc les salutacions de carrer.[19] Digueu-me les possibilitats que teniu vosaltres prop d'en Tomàs i Piera[20] o de qui sigui.

M'han fet molta gràcia les coses que m'expliques de Santo Domingo, dignes totes elles d'haver passat a Mèxic. Si finalment podeu venir, ja veureu com els descendents dels azteques també fan riure molt i no us enyoraran gens.

Aquesta persona que et sembla que et va parlar del meu llibre de contes, devia ésser jo mateix. I devia parlar-te'n referint-me al que van encarregar-me a Buenos Aires, fa més d'un any. Però és tanta la mandra que encomana aquest beneït país, que la notícia s'ha fet vella quan el llibre encara és "no-nat". El llibre d'ara, el de la informació darrera, és un conjunt de contes curts (d'una a cinc quartilles cada un) lligats per una certa unitat. Els he escrit en català, els ha traduït en Pere Matalonga[21] i sortiran un dia d'aquests amb el títol de *Memorias especiales*. En castellà directament estic escrivint un llibre de cartografia militar, que s'allarga també durant mesos i mesos i pren l'aire de no

[18] Carta reproduïda, sense anotació, a Pere CALDERS, *Entre la ratlla i el desig. Antologia de textos*, op. cit. ps. 87-90.

[19] La JARE és la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles, creada el juliol de 1939, presidida per Lluís Nicolau d'Olwer i organitzada per Indalecio Prieto. Els problemes interns provoquen que la Junta es constitueixi sense el vist-i-plau dels partits comunistes ni del Partit Nacionalista Basc. Calders havia estat vinculat al PSUC durant la guerra i d'aquí la referència de la carta.

[20] Josep Tomàs i Piera, advocat i polític. Entre altres càrrecs, fou diputat a Corts el 1933 i el 1936 per Esquerra Republicana, ministre de Treball i Sanitat el 1936 i vice-president de les Corts. S'exilia a Mèxic el 1939 i hi mor el 1976.

[21] Pere Matalonga i Montoto, periodista i poeta. S'exilia a Mèxic el 1939 i hi mor el 1947. Calders en fa un retrat amable a *Josep Carner*, op. cit., p. 44. Anna Murià en dóna una imatge una mica més patètica a *Crònica...*, op. cit. p. 160. Vegeu també A. BLADÉ i DESUMVILA, *De l'exili a Mèxic*, Barcelona, Curial, 1993, ps. 217-222.

acabar-se mai.[22] Parlant amb la deguda sinceritat, el meu castellà és francament municipalesc, escrit o parlat. La gent d'aquí no m'entenen mai i passo més treballs que a França; perquè vegis com van les coses de l'idioma a Mèxic, t'explicaré un cas: fa pocs dies vam anar a un restaurant, en el menú del qual hi figurava "Caldo de pollo" i "Caldo gallego". Jo vaig demaar això del "caldo gallego", però me'l van portar de pollastre; vaig protestar, naturalment, i aleshores la noia que ens servia em digué: "Usted ha pedido caldo" "Sí –vaig respondre– pero se trataba de caldo gallego". I aleshores la noia, amb un aire paternal d'instructora, em digué que "cuando se trata del gallego, se escribe *caldo* pero se pronuncia *sopa*". Ho va dir tan convençuda, que no vaig tenir més remei que dir-li que em dispensés, que no hi tornaria mai més.

Tot va per l'estil d'això. Dels autobusos en diuen "camiones", dels camions "trocas", dels tramvies "trenes", etc. En els bitllets dels tramvies hi ha una inscripció que diu: "Bueno por un pasaje de a bordo de los carros del sistema". I a l'interior dels tramvies hi ha una caixa de vidre amb un forat, i la següent llegenda: "Sírvase depositar el importe de su boleto en el ánfora colectiva".

Els noms de les botigues són divertidíssims. Hi ha una carnisseria que se'n diu "La dama de las Camelias", una casa de bicicletes que és "El recreo del ciclista", una sabateria "El triunfo de Sánche 8". Al carrer de Sadi Carnot hi ha una farmàcia que porta el nom de "Las glorias de Carnot". Al carrer de Bucareli hi ha una casa de reparació de cotxes amb un gran rètol que diu: "Somos inditos. Por eso trabajamos barato". Els diaris, a desgrat del seu aspecte impressionant –n'hi ha alguns que són com dues "Vanguardias" dels bons temps– estan escrits amb els peus i fan riure de debò. Un dels millors, "Excelsior", [23] publica tres edicions diàries. La del matí és furiosament germanòfila, la del migdia és rabiosament anglòfila, i la del vespre és "conllevante". No cal dir que el fan i el llegeixen la mateixa gent, i que tots plegats acaben per no tenir la més petita idea del que passa a Europa.

A nosaltres, als refugiats, ens tracten amb tota mena de consideracions, a desgrat de tot el que pugui dir-se en un altre sentit. I això que nosaltres som tan olles i fem tantes bestieses que en qualsevol país seriós ja ens haurien expulsat. Entre les colònies catalana i espanyola les baralles polítiques estan a l'ordre del dia, i sembla que la cosa que ens diverteix més és tirar-nos els plats pel cap. Hi ha moments que ho

[22] No consta que Pere Calders arribés a publicar cap dels tres llibres que esmenta en aquesta carta, malgrat que les anomenades *Memorias especiales* sembla que estiguin ja en un estat d'edició molt avançat.

[23] "Excelsior" és un diari mexicà fundat el 1917 i considerat un dels més influents del país (vegeu Miguel Ángel GRANADOS, *"Excelsior" y otros temas de comunicación*, México, El Caballito, 1980).

fem tan bé, que sembla que no hagi passat res i fa tot l'efecte que els feixistes encara són a Balaguer i que nosaltres resistim més de gust que mai.

Però la ciutat de Mèxic és tan bona que m'hi sento bé a desgrat de tot. El clima és de primera qualitat, els carrers, les places i els parcs són tan bonics com els de qualsevol ciutat de prestigi d'Europa, i estic segur que el dia que me n'hagi d'anar –si aquest dia arriba– l'enyoraré, perquè me l'estimo extraordinàriament.

Saluda a l'Alloza,[24] si t'és possible, de part meva, i diga-li que en Comorera[25] feia gestions per reclamar-lo. No sabria com dir-te, perquè us ho creguéssiu ben bé, fins a quin punt m'agradaria que vinguéssiu. Estic segur que compartireu el meu entusiasme per aquest país, i us hi sentiríeu tan bé com jo.

T'aconsello que escriguis a n'en Carner, que podria exercir una influència decisiva per a obtenir el visat del passaport. La seva adreça és: "Junta de la Cultura Española. Dinamarca 80, México D.F." Jo ja li parlaré de vosaltres, però caldria que m'ajudéssiu escrivint-li.[26]

T'abraça

Calders

Molts record a l'Anna, i la Mercè m'encarrega que us en doni a tots dos.[27]

[24] José Alloza, dibuixant. Durant la guerra, fou el director de "L'Esquella de la Torratxa" i un dels responsables de la cèl·lula de dibuixants del PSUC. En ambdós llocs coincidí amb Calders. També fou un dels fundadors del Sindicat de Dibuixants Professionals de Catalunya, creat l'abril del 1936. Coincideix amb Bartra en el vaixell que els traslladà a tots dos a la República Dominicana. És l'autor de la portada del primer llibre de Bartra publicat a l'exili: *El árbol de fuego* (1940). Sobre la relació entre ells vegeu MURIÀ, *Crònica...*, op. cit. ps. 117-124.

[25] Joan Comorera i Soler, polític i principal dirigent del PSUC. Arriba a Mèxic, procedent de Moscou, l'agost de 1940 i s'hi està fins al 1945. Sobre el seu pas pel país vegeu BLADÉ, *Records de Joan Comorera*, dins *De l'exili...*, op. cit., ps. 212-216. Les seves gestions no van ser del tot reeixides i finalment Alloza s'estableix a Venezuela.

[26] A l'arxiu d'Agustí Bartra no es conserva cap carta de Josep Carner d'aquesta època que permeti confirmar que existís alguna mena de contacte epistolar entre els dos poetes per a facilitar el trasllat.

[27] Al final de la postdata hi ha un breu afegit amb lletra d'ella: "Molt bé diu. *Mercè*".

[3]

Mèxic D.F. 25-II-41[28]

Estimat amic:

De les gestions que he fet fins ara, dedueixo que la dificultat principal per a venir a Mèxic consisteix en el transport; el visat de passaports per part de les autoritats mexicanes pot obtenir-se amb una relativa facilitat, un cop resolt l'aspecte econòmic del viatge.

Per encàrrec meu, el meu cunyat va anar a visitar a n'en Tomàs i Piera,[29] i va veure la llista de la primera expedició de Santo Domingo a Mèxic que té en projecte la JARE. Tu i l'Anna figureu com a titulars en aquesta relació aprovada. Passa, però, que la JARE, que habitualment ja no portava gaire pressa a resoldre els afers dels refugiats, ara té plantejat un problema que s'ha convertit en una mena d'escàndol en el qual intervé la premsa i l'opinió pública mexicana. Suposo que els diaris de Santo Domingo ja en deuen haver parlat: es tracta del tresor del "Vita". Un general mexicà afirma que el "Vita" va portar joies i peces d'or per valor de 520.000.000 de pesos, que segons les lleis del país havien de pagar de drets de duana una quantitat equivalent gairebé a la meitat d'aquesta suma. Com que aquests drets d'entrada no van ésser satisfets, el general diu que s'ha comès un frau i fa uns esgarips que se senten a tota la República.[30] Mentrestant el senyor Prieto[31] és als Estats Units a "demanar diners pels refugiats" i les coses encomanades a la JARE fan via sense que ningú no s'hi amoïni massa.

És una petita compensació, però podeu tenir la de saber que així que hom decideixi portar gent de Santo Domingo a Mèxic, vosaltres sereu els primers.

---

[28] El manuscrit està encapçalat per una nota a mà afegida per Agustí Bartra que informa sobre el lloc i la data de la resposta: "Contestada a l'Havana 12-IV-1941". En el camí cap a Mèxic, el poeta i la seva companya surten de la Dominicana el 20 de febrer de 1941 i arriben a Cuba el dia 23.

[29] Josep Tomàs i Piera (vegeu *supra*, nota 20).

[30] El "Vita", un iot que en altre temps havia estat propietat d'Alfons XIII, traslladava a Mèxic per ordre de Juan Negrín i del SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles) els diners amb els quals s'havien d'atendre les necessitats dels refugiats espanyols. Pel que sembla, al final els diners arribaren al seu destí, però després de nombrosos problemes polítics i administratius i ja no pas de la mà del SERE sinó de la JARE, creada just llavors per Indalecio Prieto (vegeu, *supra*, nota 19). Sobre aquest tema vegeu Vicenç RIERA LLORCA, *Els exiliats catalans a Mèxic*, Barcelona, Curial, 1994, ps. 35-39.

[31] Indalecio Prieto, un dels principals dirigents del PSOE. Durant l'exili s'estableix a Mèxic. En aquell moment era també el vicepresident de la JARE (vegeu, *supra*, nota 19) i l'autèntic impulsor de les tasques de la Junta.

Les gestions que he fet en altres sentits, porten sempre al mateix carreró sense sortida: si teniu diners per als passatges, les demés dificultats no tenen importància. I pel que fa a que algú, persona o organisme, es faci càrrec d'aquesta despesa, ho veig francament impossible si no és tractant-se d'expedicions col·lectives.

És lamentable comprovar com el SERE[32] va gastar estúpidament la fortuna que administrava, i com la JARE es guarda la seva sense contemplacions. Aquí, a desgrat d'aquesta fabulosa quantitat dels 520.000.000 $, les persones que reben ajut de la JARE no passen d'unes quantes dotzenes.

En Carner, que quan el SERE funcionava tenia possibilitats de resoldre casos com el vostre, actualment està del tot allunyat de l'administració dels afers dels refugiats, i es dedica de ple a dirigir l' "Editorial Mirasol".[33]

Passa que, quan els senyors enriquits amb els diners de l'emigració s'esquincen les vestidures parlant dels sofriments dels refugiats, es refereixen gairebé exclusivament als de França i diuen que cal dirigir tots els esforços a salvar-los en primer lloc. Com que aquest afer presenta dificultats fins ara insuperables, poden guardar el seu capitalet sense sobresalts, i estenen una mena de cortina de fum damunt els casos que, com els dels que esteu a Santo Domingo, podrien ésser resolts des de Mèxic posant en joc els seus recursos i una mica de bona voluntat.

No voldria de cap manera que el to d'aquesta carta us desanimés. He procurat fer-vos arribar l'opinió general dels que fem de "malditos" entre els emigrats a Mèxic; els actors principals, els que dirigeixen oficialment les nostres vides i hisendes, afirmen d'una manera solemne que no dormen pensant amb problemes com el vostre i que acabaran solucionant-los tots. En Tomàs i Piera, per exemple, va assegurar que les expedicions de Santo Domingo a Mèxic eren gairebé un fet i que només calia esperar-les amb una mica de paciència. Aquesta és la veu oficial. Qualsevol cosa que et sembli que jo puc fer des d'aquí, indica-me-la i la faré de molt bona gana.

Una abraçada ben forta per tu i l'Anna.

Calders

Records de la Mercè.

---

[32] Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles. Creat el març de 1939 per Juan Negrín (vegeu, *supra*, nota 30).

[33] És una de les empreses de la Compañía General de Ediciones de Miquel Ferrer (vegeu, *supra*, nota 14).

[4]

21-IV-41

Bartra "maco":

Estic contentíssim de saber que ja veniu. Encara que el camí es faci difícil, i entre autoritats diplomàtiques i prohoms de l'emigració us complquin el viatge, el cas és que ja us estic esperant i que desitjo poder-vos abraçar ben aviat.[34]

Sé molt bé com és aquest anhel vostre de sortir de la interinitat, aquestes ganes enormes de desfer les maletes i tenir armaris propis. Mèxic és un país magnífic per realitzar aquest anhel; jo me l'estimo de debò i em sembla que ho deixo endevinar. Aquí no hi ha negres o bé els que hi ha, per ésser ben exacte, són tan importants com jo mateix. Tenim, això sí, grans quantitats d'indis, de nas camús o d'àguila, de tipus pell roja o asiàtic, més o menys bonics segons els gustos de cada u, però tots divertits i atrabiliaris fins el punt de fer-se estimar per tothom.

Ara que veniu, ja no serà delictuós enllaminir-vos. Pel meu gust la ciutat de Mèxic és meravellosa; a part dels tramvies de debò i dels cafès grans, que segons dieu han fet el vostre embadaliment a La Havana, té totes les coses que fan atractiva una ciutat moderna, i d'altres que li són absolutament peculiars. No us podria explicar exactament de què es tracta, però té quelcom que s'estima de seguida i et fa sentir plenament adaptat; hi ha vegades que em fa l'efecte que sóc aquí de tota la vida.

I no m'objectéssiu pas que els terratrèmols constitueixen inconvenient. Ara que he vist i viscut el primer d'una certa importància, estic en condicions d'afirmar que constitueixen un atractiu més. El que va enriquir la meva experiència, va durar quatre minuts i us asseguro que se'm va fer curt. No voldria ésser qualificat de frívol a l'explicar que s'hi anava bé i que els països de terra quieta no sabran mai quina cosa es perden.

En Bernades,[35] que coneix Mèxic i el coneix d'una manera intelligent, estic segur que ajudarà a engrescar-vos.

Això sí: ja cal que rumieu bé quina mena de color polític us fa més

[34] Quan Calders escriu la carta ja sap que Agustí Bartra i Anna Murià han embarcat cap a Mèxic des de la Dominicana i que es troben retinguts a Cuba. Han arribat a l'illa el 23 de febrer de 1941 i no en sortiran fins al 9 d'agost.

[35] Vicenç Bernades i Viusà, ex-regidor de l'Ajuntament de Barcelona per Esquerra Republicana de Catalunya, que marxa de Catalunya durant la guerra i que estableix a Cuba un negoci d'importació de pel·lícules. Sobre la relació de Bernades i Bartra durant aquests mesos de coincidència a L'Havana vegeu MURIÀ, *Crònica...*, op. cit., p. 150.

peça, perquè la "colònia" no podrà estar-se de classificar-vos. Pel cap baix, haureu de participar de seguida en dues o tres intrigues, i que Déu us dongui un bon encert, perquè d'altra manera sereu excomunicats pels papes de l'emigració. Excomunió que, dit sigui entre nosaltres, ni té cap valor ni cal amoïnar-s'hi massa.

Aquí ja treballa tothom, i això que hi ha algú que ha fet esforços meritíssims per no deixar-se "enganxar". Gent hi ha de la nostra que llueix ja un magnífic aire de prosperitat i que estima tant la botiga o el negoci nou que ni pensa amb el retorn.

Ara em correspon donar-vos la meva adreça, i aquesta vegada sí que es tracta d'un oferiment de bo de veres. És: Avinguda 16 de Septiembre 39-ap. 71.

He usat el plural en tota la carta, no pas perquè t'hagi millorat el tractament a tu, Bartra, sinó perquè hi compto a l'Anna i em dirigeixo a tots dos.

Us estic esperant amb candeletes.

Calders[36]

[5]

Mèxic D.F. 11 de març del 1949

Estimat Bartra: Quan ja em creia definitivament desnonat, ve el carter i em demostra que segueixes essent el meu Agustí de sempre, incapaç de deixar que els dòlars li refredin les amistats.[37]

[36] La carta té una postdata escrita per Mercè Casals: "Estimats amics: Ja torno a treure el nas, com diu l'Anna. La cosa s'ho val. Ara sí que és qüestió de paciència el que acabeu d'arribar a Mèxic. Recordo molt bé l'arbre sec al davant del nostre balcó i el niu de les pomes i el cau de les patates substituint l'auto en el garatge, les quatre paelles amb un xic d'oli cada una de l'armari de la cuina i l'olla de ferro que s'esberlava quan era massa calenta... L'icon de la cantonada del menjador i el termòmetre marcant sota zero que ens feia sentir tan bé la tebior de dins. Ho recordo tot tan bé com si fos ara, des de les teves sabatilles roses amb plomes fins a l'estoneta enfonsada en el fang. Fins ara, Mercè. (1) Això va per l'Anna [en el manuscrit, en nota a peu de pàgina]." Mercè Casals va conviure a Roissy-en-Brie amb Agustí Bartra i Anna Murià. Amb Pere Calders no, perquè quan ella hi arriba el seu marit ja ha embarcat cap a Mèxic. Sembla una descripció de Ville Rosset, la casa de Roissy on ella i els dos interlocutors habiten, junt amb altres set refugiats, després que el *château* que els havia acollit fins llavors els tanqués les portes per manca de recursos.

[37] Agustí Bartra obté una beca de la Fundació Guggenheim per a una estada de dos anys als Estats Units. Marxa el 30 de desembre de 1948.

Sembla mentida com la distància no trenca un cert paral·lelisme existent en les nostres vides. Tinc davant dels ulls la teva carta i llegeixo i rellegeixo el paràgraf en el qual em parles de la neu i dels esquirols del jardí;[38] en aquest moment, des de la meva finestra de "Publicistas Mexicanos", [39] veig la cua dels esquirols que van a oferir els seus serveis a la Companyia Telefònica, per a trencar la vaga plantejada pels seus obrers. Fa una tarda calorosa, i una colla de comerciants aprofiten l'ocasió per a vendre mercaderies comestibles. Un d'ells, amb bata i gorra blanca, arrossegant un carretó també blanc, crida amb una gran mandra: "Nieves de limooooón!... Neu, esquirols i la muda conversa amb tu. Ja veus que la suggestió no pot ésser més forta.

Ja veig que coneixes la nova del naixement de la nostra Glòria.[40] I que t'hi interesses en vistes a futures combinacions matrimonials. Parlem-ne: la noia, amb l'ajut de Déu, rebrà una educació sana i endreçada i, a l'hora de la boda, aportarà l'armari mirall i el matalàs tradicionals. Interessa?

No tens idea de les estones que he passat contemplant la foto de la teva cambra de treball. L'altra, un cop vençuda l'esgarrifança de veure't el cap sota la roda, també convida a somiar, però no tant. La finestra sí: només mirant-la, t'adones de seguida que rep la llum d'un país eminentment civilitzat, i tot el demés (el fumar "Phillips Morris", la sensació de trobar-te en el millor dels móns, etc.) es fa evident amb una gran força.

El que no m'ha convençut gaire és la cita bíblica amb la qual il·lustres el fet d'haver-me escrit a mi quan ja havies escrit a tothom. És més: llegint la teva carta, he tingut de vegades la sensació que l'havies confegit tot prenent una tassa de cafè. No Bartra, no. A les velles amistats, com als vells amors, no se'ls pot enganyar així com així: TU ESTAVES ENFADAT.

I àdhuc puc intuir els motius: jo, que potser més que ningú havia d'assistir al sopar de comiat que et va ésser ofert, vaig desertar. Aleshores, per a explicar-me el teu silenci, em va faltar empenta per recórrer als Evangelis i, potser suggestionat per la idea de l'àpat i la

[38] Durant la temporada als Estats Units Agustí Bartra i Anna Murià canvien de residència unes quantes vegades. En el moment d'escriure la carta viuen en una casa amb jardí de Brooklyn, a Nova York (vegeu MURIÀ, *Crònica...*, op. cit., ps. 189-190).

[39] Durant l'estada a Mèxic, Calders treballa com a dibuixant en algunes empreses de publicitat i fins i tot arriba a muntar-ne una de pròpia en col·laboració precisament amb Agustí Bartra (vegeu MURIÀ, *Crònica...*, op. cit., p. 157).

[40] Glòria Calders i Artís, el segon fill del matrimoni. El nom el trien en memòria de Glòria Artís, germana de l'esposa morta durant la guerra. En total tindran tres fills: Raimon, Glòria i Tessa. Pere Calders tenia també un altre fill (Joan) del primer matrimoni amb Mercè Casals.

meva absència, una altra cita però d'extracció popular se'm va imposar: "A la taula d'en Bernat, qui no hi és, no hi és comptat".

El bo del cas és que vaig encarregar a dues persones, de la nostra mútua dilecció, que t'expliquessin els motius que jo tenia per quedar-me a casa, i es veu que dominades pel seu estat emocional, van realitzar malament l'encàrrec. La Rosa, al final del seu embaràs, va tenir albuminúria i pressió arterial alta; dos dies abans que tu, l'Anna i els nens vinguéssiu a casa per acomiadar-vos, el metge m'havia dit que la Rosa no es podia quedar sola ni un moment, perquè calia avisar-lo de seguida que tingués determinats símptomes. I era precisa aquesta vigilància sense que ella s'alarmés, sense donar-li cap motiu d'intranquil·litat.

Tu, Bartra, que coneixes la meva tendència a preocupar-me i a exagerar les coses, et faràs càrrec del meu estat d'esperit durant aquells dies.

Després, la Rosa va donar-nos l'agradable sorpresa d'enllestir en cinquanta-cinc minuts –i feliçment– allò que de vegades requereix llargues hores sense tanta felicitat. Però jo no em vaig poder estalviar l'espant.

En fi, tot ha passat i heu-nos aquí abraçats novament per gràcia del correu aeri. Et prometo fer una bondat exemplar per merèixer la còpia de *L'Elf del pont de Brooklyn*.[41]

I l'Anna? He mirat i remirat la carta sense trobar-hi motius de ni tan sols sospitar la seva presència. Potser era a passeig amb els nens, potser estava tirant avellanes als esquirols, potser també està una mica enfadada. Dóna-li molts records –amb l'afecte de sempre– de part nostra. Molts petons als nens.

I tu, poeta preferit, rep una de les abraçades millors i més sentides del teu

Calders

–La Rosa, com és natural, m'encarrega que us trameti salutacions afectuosíssimes de part seva.

[41] Poema d'Agustí Bartra escrit durant aquests mesos d'estada a Brooklyn i després incorporat a *L'evangeli del vent* (1956).

[6]

Mèxic D.F. 12 de maig del 1949

Estimat Bartra: Tard, però a temps (així ho espero), et contesto la lletra en la qual em vas fer el present de *L'Elf*.[42]

Primer que res, doncs, la meva indocta opinió. Tu ja no pots fer res que no sigui bo, que no respongui a l'alta qualitat que t'és tan amiga. El poema, naturalment, respon a aquesta maduresa teva. Però jo sempre t'he donat la meva opinió sincera i em semblaria deslleial torçar-la ara.

Bartra: amb *Màrsias i Adila*[43] et vas condemnar a no moure't dels estadis més alts de la poesia. Des d'ara, d'una manera inevitable, sorgirà la comparació entre tot el que vagis produint i aquests dos grans poemes i –em sap greu dir-t'ho, però val més que t'hi vagis acostumant– no et serà perdonat cap retrocés.

I aquí va la meva sinceritat: m'ha fet l'efecte que amb *L'Elf del pont de Brooklyn* queies en una trampa involuntàriament parada per tu mateix. No sé si ho sabré explicar, però m'ha semblat que *L'Elf* era el producte d'una idea preconcebuda, no pas l'espurna (o l'incendi, si vols) produïda pel xoc entre la teva sensibilitat de poeta i un país nou, tan oposat a l'esperit hel·lènic i mediterrani que, tan bellament actualitzat, se t'havia rendit a Mèxic.

No cal que et digui res més, perquè sé que em comprendràs, sense negar-me la teva indulgència. I molt agraït i commogut per la delicadesa que representa el demanar una opinió tan poc consistent com la meva.

No tens idea de les vicissituds per les quals ha passat aquesta lletra. Sense exagerar gens, potser ha passat un mes des de la primera ratlla fins aquesta. Qui sap si degut a un pressentiment, ja la vaig començar sense posar-hi data.

I és que he passat –i estic passant– una temporada de nervis que no em deixa fer res a dretes.

Sembla que he trobat un soci capitalista disposat a que correm el risc de posar en marxa les meves novetats fotogràfiques, i els dubtes, la tensió d'esperit i les indecisions que decoren el meu caràcter, són la causa del desballestament que pateixo.

---

[42] Referència al poema *L'Elf del pont de Brooklyn* (vegeu, *supra*, nota 41).

[43] Llibre d'Agustí Bartra publicat a Mèxic el 1948. N'hi ha una segona versió, publicada el 1971 dins *Obra poètica completa*. També hi ha una versió inicial, encara molt incompleta, apareguda el 1946 a Mèxic amb títol de *Màrsias*.

Veig força sovint al teu germà,[44] i ell m'ha donat fa pocs dies la vostra nova adreça. En Giménez[45] va deixar-me un exemplar del *Rèquiem*; queda molt bé, a desgrat que la impressió és una mica defectuosa.[46]

Sóu feliços en aquesta immensa olla de grills de Brooklyn? Escrius de gust? És simpàtic el senyor Carmino?[47] No enyoreu els sistemes de transport urbans de Mèxic? Després de viure voltats d'italians, us quedaran ganes d'anar a Itàlia?[48] Per favor, contesta'm amb franquesa i tan aviat com puguis.

Voldria explicar-te moltes coses de Mèxic, però això és una bassa d'oli. La notícia bomba de la temporada és que els Terrades[49] s'han retirat dels negocis i s'estan construint una casa de pisos pressupostada en 300.000 pesos. Ah! I el bo del cas és que això no és un rumor, sinó una notícia plenament confirmada. Ara, ell es dedica a escriure i a llegir, i es considera "retirat" d'una manera definitiva.

No m'estenc més perquè vull cursar aquestes ratlles demà al matí (són dos quarts d'onze de la nit), i quan arriba aquesta hora la son ja no em deixa surar. Pensa que em llevo cada dia a quarts de set.

Perdó per la tardança. Demano clemència i prego que no se m'apliquin represàlies. Molts records de part de la Rosa i dels nens.

I per tots vosaltres, selectes abraçades del vostre

Calders[50]

---

[44] Carles Bartra i Lleonart, establert a Mèxic amb la família una vegada mort el pare a Barcelona el febrer de 1948.

[45] Josep Maria Giménez Botey, escultor i pintor. Establert a Mèxic des de l'any 1937. El 1947 esculpeix un bust de Bartra en bronze, peça que actualment es conserva a la Casa-Museu Alegre de Sagrera de Terrassa.

[46] Agustí BARTRA, *Rèquiem*, amb il·lustracions de Joan Giménez-Botey, Mèxic, Col·lecció Lletres, 1949. Posteriorment incorporat a *L'evangeli del vent* (1956). Poema a la memòria del pare mort, que Bartra té en premsa quan marxa als Estats Units. No té temps de revisar l'edició i, a més, "Lletres" estrena amb aquesta publicació un nou impressor. D'aquí els problemes que es referencien en la carta.

[47] Personatge no identificat.

[48] Agustí Bartra i Anna Murià preveuen la possibilitat de viatjar a Europa una vegada acabada la beca de la Fundació Guggenheim. La previsió, però, no s'acompleix (vegeu, *infra*, nota 59). La referència als italians prové del fet en aquell moment la parella viu en un soterrani llogat a un calabrès de cognom Garofalo (vegeu MURIÀ, *Crònica...*, op. cit., p. 191).

[49] Família de Jaume Terrades, poeta i fabricant d'embotits. És la primera persona que acull Bartra quan arriba a Mèxic. Amb el temps acaben trencant relacions (vegeu MURIÀ, *Crònica...*, op. cit., ps. 155-156). Calders també en fa un retrat curiós a *Josep Carner*, op. cit., p. 44.

[50] El manuscrit inclou una postdata amb un afegit de Rosa Artís: "En nom de la maternitat inquieta us saluda molt afectuosament la vostra Rosa (us enyorem molt!)".

[7]

Mèxic D.F. 16 d'abril del 1950

Estimat Bartra: Avui he llegit una carta teva (me l'ha deixat veure en Giménez)[51] que m'ha fet una pena extraordinària. No és pas que esperés la lectura d'aquestes ratlles per sentir-me culpable, però la justesa del teu retret gairebé m'ha portat les llàgrimes als ulls.

Tens raó, Bartra. És imperdonable que hagi deixat passar un any sense escriure't. I ho és més, encara, perquè no has deixat d'ésser ni per un moment un dels amics a qui més estimo i admiro.

No vull pas justificar-me. Quasi ni m'atreveixo a demanar-te perdó, perquè hi ha coses que no en tenen. Però tu, que em coneixes prou, sabràs ser indulgent; estic passant una de les pitjors temporades de la meva vida, pel que es refereix a mals de cap deguts a la feina i a estretors econòmiques. Ja deus saber pel Carles[52] que vaig embrancarme en un afer relacionat amb la litografia i he hagut de "torejar" vint-i-cinc obrers, un soci típicament autòcton i una absència absoluta de diners. Hi ha hagut moments en els quals temia quedar penjat devent prop de cent cinquanta mil pesos! Això em tenia obsessionat, perquè per fer front a un compromís així no en tinc prou amb tot el que em queda de vida.

He superat aquesta situació tan crítica, però de totes maneres em quedaran per liquidar uns deu mil pesos. I el pitjor és que, per a respondre'n, no tinc altre recurs que embolicar-me amb un altre taller (aquesta vegada llogant-lo), i seguir recorrent un camí que no m'és grat de cap manera.

La teva amistat, Bartra, val més que tot això i no existeix cap motiu prou fort per negligir-la. Potser precisament per això, perquè et tinc tan present en el meu record i en el meu afecte, m'ha semblat que la teva indulgència no faria irreparable el mancament. I així he deixat passar tant de temps!

Amb la Rosa parlem de vosaltres gairebé cada dia. Projectem molt sovint la pel·lícula on figureu tu, l'Anna i els nens i això ens fa sentir la melangia d'aquells vuit anys –no pas vuit dies, Bartra– durant els quals ens vèiem amb tanta freqüència.

Tothom us recorda amb la mateixa estimació. Tu ja saps que no és pas l'exili el qui ens va eixarreint, sinó el singular clima espiritual de Mèxic, i potser també el clima físic, que tot ajuda a crear aquella mena

[51] Josep Maria Giménez-Botey (vegeu, *supra*, nota 45).

[52] Carles Bartra i Lleonart, germà del poeta (vegeu, *supra*, nota 44).

d'ofec que vosaltres ja coneixeu i que, en un moment donat, us va encomanar el desig de conèixer altres països.

T'he començat a escriure quatre o cinc vegades i sempre, el deixar córrer estúpidament els dies, ha fet envellir els mots i el paper que els contenia. I m'ha semblat que ja hi seria a temps, que immediatament reprendria l'alè, que no era massa tard. Fins que he llegit aquelles ratlles teves i he sentit (encara que el reny no se'm dirigís directament) que jo era el més culpable de tots els qui, a Mèxic, hem deixa't d'escriure't.[53]

M'has de perdonar –això sí!- el to desballestat d'aquesta carta. No puc lligar amb una hora la conversa interrompuda durant un any. T'escric sota una colla d'emocions –les produïdes per la meva situació, per la lectura de la teva carta, per tot de coses difícils d'explicar en un espai tan breu.

He seguit tots els teus passos –fins on ho permetia la falta de comunicació– compartint la joia de cada una de les teves realitzacions. La pròrroga de la beca,[54] els projectes relacionats amb la teva poesia... Fins els teus canvis de domicili, que m'he anat apuntant cada vegada amb el propòsit ferm d'escriure't!

La Rosa m'encarrega que us transmeti el seu desig d'abraçar-vos.

Per la teva condició d'alt poeta, sé que a hores d'ara ja em deus haver perdonat. En el teu cor no pot haver-hi rancúnia... I això que no m'atreveixo a invocar l'amistat!

Per lluny que estem l'un de l'altre i per llargs que siguin els silencis, sempre ens uniran les coincidències que estimem més.

Una abraçada ben forta per a tots del vostre

P. Calders

[53] Pel que deduïm d'altres correspondències paral·leles, aquest aïllament respecte als companys de l'exili mexicà és real, però en part motivat també per l'actitud del mateix Bartra. Vicenç Riera Llorca, per exemple, constata sorprès en carta al poeta del 26 de setembre de 1950 que a Mèxic arriben molt poques notícies seves: "Amb qui t'escrius de la gent de Mèxic? Cada vegada que pregunto per tu a algú que penso que està en correspondència amb vosaltres –en Calders, en Codó, el teu germà–, em diuen: "Fa mesos que no en sé res". I m'ho diuen sempre, des de poc després de la vostra marxa."

[54] La beca de la Fundació Guggenheim era en principi per un any, però li va ser prorrogada per un altre. Bartra rep la confirmació de la pròrroga a finals de juny del 1949.

[8]

2 de maig del 1950
Mèxic D.F.

Estimat amic: He rebut la teva carta, la cordialitat de la qual m'ha alleugerit d'una gran pena.

No t'admiris de la meva empenta d'home de negocis. No hi ha tal empenta ni tals negocis; precisament aquest ha estat el nus de les meves dificultats. En un taller que no era meu, propietat d'un soci que tampoc no ho era (mai no vaig voler formalitzar la societat, perquè vaig adonar-me al cap de poc temps que es tractava d'un trapella) tenim en dipòsit, emparat per remissions signades per mi, paper de la González Porto[55] per valor d'aquella xifra que t'ha impressionat tant: cent quaranta-vuit mil pesos, per ésser ben exacte. Per la quantitat pots deduir que el taller estava ple de paper, tant que jo no el podia treure fàcilment. I en tot això s'aguditza la baralla amb el meu soci i jo em quedo al carrer havent de respondre d'uns interessos que ja no estaven sota el meu control.

Com que el meu ex-associat estava ple de trampes pertot arreu (la seva casa de Coyoacán amb hipoteca vençuda i embargada, lletres protestades per quantitats fortes, pagarés apremiants, etc.) vaig estar amb l'ai al cor una colla de dies tement que no es vengués el paper a meitat de preu –operació que hauria pogut realitzar en un termini molt curt– deixant-me a mi a punt de passar una temporadeta a les illes Maria.

Per fi –com en les novel·les que s'estimen– va acabar bé aquesta etapa. Però no et pensis: ha estat per començar-ne una altra que només Déu sap com anirà. Al treure el paper del local, va quedar una bona part de la feina que m'havia estat encomanada sense fer, i com que ja hi havia part del paper tallat pel tamany de les màquines (tan especials i antiquades que no n'he pogut trobar d'altres), va quedar-me el deute que vaig dir-te. I no he tingut altre remei que seguir navegant per aquesta mar de la litografia, prenent a lloguer el taller d'un jueu rus que té la barra de dir-se Jacob Moisés Schwartzman. Després es queixen si els empaiten...

En fi. Deixem aquest món industrial que em ve tan gran –i que ens interessa tan poc a tu i a mi– i parlem de les coses que ens uneixen. Perquè vegis com m'ha estat de fidel la meva vocació, a desgrat de les meves defeccions, t'explicaré un fet emocionant: coincidint amb la

[55] Es refereix a l'empresa de José González Porto, promotor de diverses editorials mexicanes i fundador de l'editorial UTEHA, per a la qual treballava Pere Calders.

meva desfeta, durant els dies pitjors, vaig rebre una sèrie escalonada de notícies afalagadores. Primer, vaig saber que s'havia editat a Barcelona (Aymà) un llibre, *L'humor a la Barcelona del Noucents*, il·lustrat per Xavier Nogués, en el qual hi ha dos contes meus.[56] És la darrera obra en la qual va treballar en Nogués. Imagina't! Tu que saps l'admiració que sento per l'obra del nostre gran dibuixant, comprendràs millor que ningú la meva il·lusió.

Després va arribar-me una carta d'en Puig i Ferreter, explicant-me que es preparaven a reprendre la col·lecció "Proa" a França i que desitjava comptar-me entre els seus col·laboradors, anunciant un llibre meu.[57] I per fi una lletra d'en Triadú, plena de conceptes que la modèstia no em permet repetir, donant-me compte de la propera aparició (Biblioteca Selecta) d'una antologia de contistes catalans, en la qual figuro –segons en Triadú– en un lloc d'honor.[58]

I ara la teva lletra, el millor de tot, que em confirma la teva profunda i generosa amistat. La Rosa i jo hem estat tan contents que llegim i rellegim la teva carta i la de l'Anna i parlem –més entendrits que mai– del buit que ha deixat en nosaltres la vostra absència.

I qui sap quan ens tornarem a veure! Us en anireu a Europa, seguireu el vostre rumb[59] i nosaltres continuarem encadenats a don Jacobo Moisés fins que jo m'hi agafi definitivament els dits. Ja veus, Bartra, que la meva moral fenícia és més aviat baixa i que així no hi ha fàbrica ni botiga que s'aguanti. Ni ganes!...

M'agrada molt que ja tinguis enllestida a gust teu l'antologia de la poesia nord-americana.[60] I encara m'agrada més (moltíssim més!) que *Odisseu*[61] respongui al que n'esperaves; desitjo vivament conèixer el poema.

---

[56] *L'humor a la Barcelona del noucents*, amb 55 il·lustracions inèdites de Xavier Nogués, selecció de Miquel Llor, Barcelona, Aymà, 1949. Els dos contes de Calders que inclou el volum són: *El primer arlequí* (ps. 29-33) i *L'imprevist a la casa núm. 10* (ps. 34-39).

[57] Edicions Proa reprèn les seves activitats el 1951 amb la publicació a Perpinyà d'*El Ben Cofat i l'Altre* de Josep Carner. El llibre de Calders no s'arriba a publicar.

[58] *Antologia de contistes catalans (1850-1950)*, selecció, pròleg i notes de Joan Triadú, Barcelona, Selecta, 1950. El volum inclou quatre contes, que més tard s'integraran a *Cròniques de la veritat oculta* (1955): *La ratlla i el desig*, *L' "Hedera Helix"*, *Una curiositat americana* i *La consciència, visitadora social* (ps. 1493-1518).

[59] Malgrat les previsions, que cada cop concreten més el projecte d'aquest viatge a Europa, Agustí Bartra i Anna Murià tornen a Mèxic directament des dels Estats Units a primers de novembre de 1950.

[60] Agustí BARTRA, *Una antologia de la lírica nord-americana*, Mèxic, Edicions Lletres, 1951. L'elaboració d'aquesta antologia és una de les activitats que Bartra preveu en la memòria presentada a la Fundació Guggenheim per a la sol·licitud de la beca.

[61] Agustí BARTRA, *Odisseu*, Mèxic, Edicions Catalanes, 1953. El llibre es publica a

Trobo formidable la idea d'un ballet que lligui la col·laboració Bartra-Junyer.[62] Quantes coses se'n poden esperar! Donaria la volta al món per fer un alt honor a Catalunya.

Expressa el meu afecte a l'Anna i als nens. I compta amb l'amistat inalterable del teu

Pere Calders

JAUME AULET
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Mèxic després que la censura n'hagués prohibit l'edició a Barcelona. És una de les feines que el poeta projecta i enllesteix durant el període que gaudeix de la beca als Estats Units.

[62] Bartra explica al seu corresponsal la idea de compondre un ballet en col·laboració amb Joan Junyer, pintor i amic íntim del poeta. En aquell moment viu a Nova York, cosa que li permet mantenir una estreta relació amb Bartra durant els dos anys de residència del poeta als Estats Units. En els primers moments de l'exili coincideixen, tant a la República Dominicana com a Cuba (vegeu MURIÀ, *Crònica...* op. cit., ps. 148-149). Bartra ja li havia dedicat el poema *Joan Junyer*, redactat el gener de 1942 i incorporat a *L'arbre de foc* (1946). La idea del ballet és del pintor, que rep un encàrrec de la Universitat de Washington i pensa en Bartra com a lletrista. El poema que en surt és *La torre i la campana*, posteriorment incorporat a *L'evangeli del vent* (1956).

TRES CARTES DE PERE CALDERS A XAVIER BENGUEREL (1940-1941)

LLUÍS BUSQUETS I GRABULOSA

Dissortadament, només es conserven tres cartes de Pere Calders a Xavier Benguerel,[1] pertanyents a la dècada dels quaranta; és obvi que se'n deurien escriure moltes més,[2] com de fet així ens consta a partir de la tornada a Catalunya de Calders, el 1962. Si tenim en compte cartes, postals, targetes i altres escrits, a l'arxiu Benguerel es troben més de trenta documents.[3] Sigui com sigui, l'escassa quantitat de correspondència queda del tot contrarestada per la seva qualitat. En aquestes missives, hi trobarem testimonis de les dificultats de rearrelament dels exiliats catalans en un país aliè –Calders mateix parla de les dificultats d'adaptació i de "l'ofec espiritual que produeix Amèrica", per la qual cosa Benguerel el convida a unir-se al grup xilè–, l'anguniós formigueig sostingut per tots ells a l'hora de trobar redós i feina, sobretot en el camp editorial, i la necessitat d'intercanvi d'experiències entre el grup xilè i el grup mexicà.

No ho oblidem: l'any 1940, Benguerel ronda els trenta-cinc anys, és casat i té dos fills, de 8 i 5 anys; Calders, casat amb Mercè Casals des de 1935, però en procés de separació tot i el seu primer fill arribat al

[1] Exactament, dues de 1940 i una de 1941, totes elles escrites a mà i en ploma, la segona damunt d'un paper blau acartronat i plegat pel mig de 18x16,5 cm.; les altres dues, damunt quartilles casolanes (folis estripats pel mig), de 23x16,5 cm. La primera d'aquestes cartes –tret de la d'uns familiars–, tramesa al cap de tres mesos d'arribar a Xile, va ser la primera carta rebuda per Benguerel a l'exili.

[2] Benguerel, que n'ofereix alguns fragments a BENGUEREL, Xavier: *Memòria d'un exili. Xile, 1940-1952*, Col."Cara i Creu", 34 (Barcelona: Ed. 62, 1982), afirma haver-se-li'n extraviat"en els periòdics malaveigs d'un país a l'altre" (p. 240). També Calders, en oferir-li la llista de cartes seves que conservava Benguerel i demanar-li'n les respostes, el 20-VIII-89 m'escrivia:"Us ratifico per escrit el que ja us vaig dir per telèfon: dissortadament, no conservo un arxiu que em permeti de tenir a mà la correspondència que podria ésser per a mi més valuosa. Entre ella –ni caldria dir-ho– les cartes d'en Xavier Benguerel, un dels amics que més estimo (...) l'exili, ell a Xile i jo a Mèxic, ens va allunyar físicament, pero ens vam escriure amb una certa regularitat. Les cartes que ell em va trametre, les he perdudes, em temo que per sempre. En la relació de lletres meves adreçades a Benguerel, també n'hi falten unes quantes".

[3] Aquests documents, a part de dues targes sense datar i el conte mecanografiat *La llebre i la tortuga*, duen aquestes dates: 4-IX, 18-XI i ?-XII de 1963; 21-IX, 6-XII i 11-XII de 1965; 10-II-1966; 7-VII i 20-VII de 1967; 12-II-1969; 9-VI, 7-X, 10-X i 2-XII de 1971; 1-X-1972; III-1973 (amb una còpia de carta a J. Marco de l'1-III-73); 22-XII-1975; XII-1977; 24-V-1979; 3-I (amb copia de carta a A. Chic del 18-XII-79), 21-XII i Christmas de 1981; 30-III, 2-IV, 6-IV, 15-XI i Christmas de 1981; 22-I i 20-XII de 1982; 28-II, 25-VI, 12-XI, 18-XI, 17-XII de 1983 i 6-VI– 1984.

món durant la revolta franquista,[4] en compleix 28. Enquadrat en el PSUC d'ençà de la seva fundació, en el Sindicat de Dibuixants[5] i en l'Agrupació d'Escriptors Catalans, ambdós de la UGT, és elegit per formar part del comitè directiu d'aquest darrer. És el moment de la coneixença amb Benguerel: "En una de les assemblees de l'Associació d'Escriptors Catalans, agrupats sindicalment per la UGT, en Josep Lleonart havia presentat la dimissió com a membre de la junta directiva i en Joan Oliver i en Xavier Benguerel em van proposar a mi per substituir-lo. Vaig tenir una gran sorpresa i me'n vaig sentir molt afalagat".[6] Després de l'experiència de ninotaire a *L'Esquetlla de la Torratxa* es fa voluntari i participa en l'aventura bèl·lica. El destinen a cartografia militar: "La meva feina consistia a ensenyar a llegir els mapes als oficials de les Escoles de guerra (els ajudava a desxifrar les corbes de nivell i, posteriorment, em van destinar a l'Estat Major de la 40 divisió, una de les que van prendre Terol".[7] Quan passa la frontera per Coll d'Ares, ja és sargent. Presoner al camp de Prats de Molló, en fuig i va a parar a la caserna de bombers de les autoritats franceses per a refugi dels exiliats de guerra. Es aquí on es retroben amb Benguerel.

Recordem-ho també: Benguerel, que treballava a la Institució de les Lletres Catalanes, malalt, ha sortit a ultimíssima hora de Barcelona, quan les tropes franquistes ja baixaven per Vallvidrera i el Tibidabo. Pi i Sunyer, Conseller de Cultura, li havia fet arribar un passi per tal de ser admès a l'ambaixada anglesa, pero ell malpensa que ha estat aban-

[4] Es tracta de Joan Caldés –atès que el pare encara no s'havia normalitzat el nom–, avui biòleg, fill de P. Calders i Merce Casals. L'escriptor es divorciara al cap de dos anys, ja a Mèxic, i el 1943 contraurà noves núpcies amb Rosa Artís-Gener: "El meu matrimoni és una de les moltes coses que va desfer la guerra", em va dir una vegada; cf. BUSQUETS i GRABULOSA, Luís: *Plomes catalanes contemporànies* (Barcelona: Grup Promotor/Edicions del Mall, 1980) p.91. De fet, la primera muller de Calders va arribar a conviure amb ell a Roissy, després de passar a peu la frontera amb el fill i la seva germana –cf. MERCÈ RODOREDA, *Cartes a l'Anna Muria*, Col."Clàssiques Catalanes", 8 (Barcelona: La Sal, Edicions de les dones, 1985) p. 22– i va arribar a anar a Mèxic. Del segon matrimoni de Calders naixeran, Ramon, Glòria i Tesa.

[5] També a la cèl·lula de Dibuixants del PSUC; cf. ARTÍS-GENER, A.: *Viure i veure/1*, Col."Vides i memories", 1 (Barcelona: Portic, 1989) pp. 68 ss.

[6] Així m'ho relatava Calders en la carta ja esmentada del 20-VIII-1989. I seguia:"Després, durant el temps d'exili a França, en el castell de Roissy-en Brie, nasqué una forta amistat entre en Benguerel i jo. Ell té set anys més que jo, una diferència que, quan s'arriba a les edats anomenades provectes, cada vegada es nota menys. Però en 1939, en Benguerel era ja un escriptor consagrat, havia publicat novel·les, estrenat obres de teatre i guanyat premis importants. A mi no em coneixia pràcticament ningú, de manera que es tractava de la relació entre un mestre i un aprenent. Moltes de les coses que em va dir en aquella època les he recordades sempre i m'han estat útils al llarg de la meva vida".

[7] Cf. BUSQUETS i GRABULOSA, Lluís: *Pere Calders, contista, burleta i divertit*, dins *Plomes catalanes contemporànies* (Barcelona: Grup Promotor/Edicions del Mall, 1980) p. 91.

donat a causa de la seva malaltia i fa mans i mànigues per sortir de la ciutat. Vol encarar-se amb Pous i Pagès, el seu cap a la Institució; a Girona sentirà per ràdio la proclamació de l'entrada dels franquistes a Barcelona. Passarà enfebrat dos dies de llit a can Pol de Montfulla. Després, Figueres, Maçanet de Cabrenys, Darnius, l'Agullana i el mas Perxers, on a finals de mes arribà el president Companys, que ordenà l'evacuació de la masia per al dia 31, sota la guia de Fabra. En conèixer, sis o set dies després, el bombardeig de la Vajol, on s'estatjaven Negrin i alguns ministres, els Trabal, Gasch, Oliver, "Obiols", Montanyà i Benguerel, travessen el coll de Manrella vers les Illes. D'allí, el Voló, Perpinyà i –fugint dels gendarmes–, a Tolosa, on passarà un mes i mig. "Al cap d'uns quants dies de fer vida a Tolosa, escàpols del camp de Prats de Molló, havien arribat en Pere Calders, l'Avel·lí Artís-Gener (Tísner) i l'Enric Cluselles, "Nyerra". Externament, descomptant la joventut, traginaven misèria, fam, menjança".[8] En parlar de Pere Calders en les seves "memòries", Benguerel s'aturà i li dedicà més de dues pàgines. La seva amistat comença, doncs, a Tolosa. D'allí, a Roissy-en-Brie,[9] on a més de llargues xerrades i de conformar (ells dos, juntament amb els Trabal, en Jordana, l'Oliver i en Guansé) el grup d'americanistes que volien anar al Nou Món organitzen campionats d'escacs i d'altres entreteniments.[10] Però Benguerel, abans de sortir de França, vol recuperar els seus fills, que encara té a Catalunya. De Roissy haurà d'anar a l'agost a un altre castell, el de Saint Cyr-sur-Morin. No es farà a la mar –gràcies a la SERE[11]– fins a la nit del 8 de desembre de 1939; ell i els seus companys[12] arribarien a Santiago de Xile

[8] Cf. BENGUEREL, Xavier: Memories, 1905-1940, Col."Ara i Ací", 13 (Barcelona: Alfaguara, 1971).

[9] Eren exactament vint-i-tres: en Jordana (amb dona i fills), els Trabal (amb dona i mare), l'Oliver amb la muller, la Muriá (amb mare i germanet), la Rodoreda, en Guansé, en Gasch, l'"Obiols", en Montanyà, en"Nyerra" i en Benguerel amb la muller.

[10] Cf. "Roissy-en-Brie, paradís equívoc" dins BENGUEREL, *Xavier: Memories, 1905-1940*, Col."Ara i Ací", 13 (Barcelona: Alfaguara, 1971).

[11] El Servicio de Evacuación de Republicanos Españoles (SERE), ajudava els refugiats a pagar-se els viatges i els donava, almenys els primers temps, un subsidi de manutenció, segons llegim a MANENT, A.: *Josep Carner i el Noucentisme*, Col."Llibres a l'abast", 76 (Barcelona: Ed. 62, 1982, 2a ed.) p. 270. El SERE va ser fundat pel govern legítim del doctor Negrín i, com que a París tenia la seu al local del"Comité Central du Parti Communiste Français", sovint se'l posava en l'òrbita comunista, suposició del tot errònia, segons em confirma amablement Gregorio López Raimundo. A. Artís-Gener, a les seves memòries, per exemple, parla de"el SERE de l'ala negrinista del PCE"; cf.: ARTÍS-GENER, A.: *Viure i veure/1*, Col. "Vides i memòries", 1 (Barcelona: Pòrtic, 1989) p. 151.

[12] El denominat "equip xilè" l'integraven els següents grups familiars: els cinc Trabal (mare, fills Josep Maria i Francesc i nores, les germanes Antoinette i Georgette Bordesvielle); els quatre Jordana (Cesar-August, la seva muller Aurora Benet i els seus fills Joan i Núria); Joan Oliver i muller, Conxita Riera; Domenec Guansé i els quatre

el 9 de gener de 1940. Calders –també gràcies a la SERE i a l'ambaixador mexicà Narciso Bassols, d'origen català, que li aprovà la sol·licitud– ja és a Mèxic des de fa gairebé mig any, exactament d'ençà de finals de juliol. Allí es vincularà amb el grup que es mou a l'entorn del poeta Josep Carner: P. Matalonga, J. M. Miquel i Vergés, J. Terrades, Lluis Ferran de Pol i, més tard, A. Bartra i A. Murià, M. Ferrer, J. M. Roure-Torrent i el doctor J. Vallès. Des dels primers moments, Pere Calders col·labora a "La revista dels catalans d'Amèrica", a "Lletres", a 'Pont Blau'", a "La nova revista" i a d'altres publicacions de l'exili. A finals de la dècada neixen els dos primers fills del seu segon matrimoni amb Rosa Artís. Viurà del seu treball de dibuixant en les empreses editorials promogudes per José M. González Porto –per poder escriure es llevava a quarts de cinc del matí per tal de disposar d'un parell d'hores "seves"– i, a més, de feines a l'Editorial Atlante i d'hores extres suplementàries fent de dibuixant; així i tot, escriurà, editarà, finançarà i distribuirà de franc els seus "Fascicles literaris".[13] Que Benguerel rebés amb joia les cartes de l'amic, doncs, és ben comprensible. Si calgués, ara, lamentar alguna cosa és que no es conservin, com hem dit abans, les seves respostes.

Mèxic D.F. 10-III-1940

Estimat amic:

Fa molt temps que desitjo escriure't i sempre m'ho han impedit la feina o els malsdecap. Ara, que no em puc moure del llit, perquè estic malalt, em disposo a fer-ho llargament.

No ho creguis que faci mandra escriure't. Tu mateix ja veuràs el que costa adaptar-se a un país nou, on es va a treballar i a refer la vida.[1] De fet, he pensat sempre amb tots vosaltres, us enyoro i algunes vega-

Benguerel (pare, mare –Rosa Godó– i els dos fills, Xavier i Leopold). He exposat les vicissituds d'aquest viatge a *París-Santiago de Xile: quatre visions d'un mateix viatge a l'exili*, Col. "L'Esparver Llegir", 54 (Barcelona: Ed. de la Magrana, 1994). Les "visions" són degudes a Jordana, Guansé, Oliver i Benguerel.

13 Cf., en aquest sentit, BENGUEREL, Xavier: *Memoria d'un exili*. Xile, 1940-1952, Col. "Cara i Creu", 34 (Barcelona: Ed. 62, 1982) p.240-242.

[1] Calders s'ha separat dels seus companys catalans exiliats al castell de Roissy-en-Brie a mitjans de 1939 i és a Mèxic des de finals de juliol d'aquell any.

des em penedeixo d'haver-me'n separat.[2] Els escriptors espanyols han tingut el bon sentit de reunir-se tots a un mateix lloc i aquí treballen i s'ajuden eficaçment; ja coneixeu les seves activitats.

La "Revista dels Catalans d'Amèrica", a desgrat del seu aspecte, és una publicació pobríssima. No cobra ningú dels que hi col·laboren i amb prou feines la impremta. En Guansé ja t'ho deu haver explicat,[3] i suposo que en Miquel Ferrer també, perquè em va dir que us escriuria.[4]

En Rejano va dir-me que tenia molt interès en conèixer el teu llibre;[5] envia-li, si t'és possible. Les teves coses li agraden molt i ell podria aconseguir que la "Sèneca" s'hi interessés.[6] Em prometé que us escriuria oferint-vos la col·laboració a "Romance",[7] una revista magnífica que ja deus haver vist.

El teu llibre em va fer una il·lusió extraordinària.[8] Va semblar-me una mica cosa meva, i a més, els teus contes tenen una força d'evocació tan gran que llegint-los m'he enyorat més que mai, però m'enyorava de gust.

Veig, per les vostres cartes, que Xile no és exactament el que us havien promès.[9] És que ha canviat alguna cosa, o han sorgit dificultats

---

[2] Referència al grup d"americanistes" –contraposat als que es volien quedar a Europa, o "europeistes"– d'entre el grup d'exiliats. El grup dels primers estava format pels Trabals, en Jordana, l'Oliver, en Guansé, en Benguerel i en Calders mateix. D'entre els escriptors castellans, també exiliats a Roissy, tenim esment de Rejano, Rebolledo i Jesús Prado, perquè jugaren un campionat d'escacs amb els catalans; cf. BENGUEREL, Xavier: *Memories, 1905-1940*, Col. "Ara i Ací", 13 (Barcelona: Alfaguara, 1971) p. 327-8.

[3] Per a Domenec Guansé, cf. BUSQUETS i GRABULOSA. L.: *Domènec Guansé, literat de molts registres*, dins "Revista de Catalunya", 40 (abril de 1990) p. 139-147. Quant a la "Revista dels Catalans d'America", va durar des de l'octubre de 1939 al febrer de 1940 (cinc números i, un d'ells, doble). Fou la primera, juntament amb "El Poble Català" de París, que sortí a l'exili, a imitació de la revista "Catalunya" de Buenos Aires, encara que menys reeixida; cf., en aquest sentit, MANENT, A.: *La literatura catalana a l'exili*, Col. "Biblioteca de cultura catalana", 24 (Barcelona: Curial, 1976; 2a ed., 1989).

[4] A l'arxiu Benguerel només consta una carta de 1975 de Miquel Ferrer i Sanchís, nascut el 1899, afiliat al CADCI, fundador de les Joventuts d'Acció Catalana i membre actiu de la Societat d'Estudis militars (SEM) i del directori de l'Estat Català.

[5] Juan Rejano, intel·lectual castellà relacionat amb els catalans –cf. supra, nota 2–, lligat a la Unión Tipográfica Editorial Hispanoamericana (UTEHA), feia diverses feines editorials gràcies als seus coneixements d'anglès. Quant al llibre de Benguerel, es refereix a *Sense retorn*, premi "Narcís Oller" (Buenos Aires: Ed. de la revista "Catalunya", Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana, 1939), primer llibre literari català publicat a l'exili.

[6] Editorial mexicana, amb la qual va tenir lligams Josep Carner, on publica, abans de la seva versió catalana, el 1940, la versió castellana del seu cèlebre *Nabí*.

[7] No consta que Benguerel col·laborés en l'esmentada revista mexicana, de caire literari, feta pels emigrats i dirigida per Jiménez Siles –cf. MARTÍNEZ, C.: *Crónica de una emigración (La de los Republicanos Españoles en 1939* (Mexic: 1959.)

[8] *Sense retorn*, premi "Narcís Oller" de 1938; cf. *supra*, nota 5.

[9] L'ànima del viatge a Xile va ser Francesc Trabal, que acceptà l'oferiment d'ajut del

imprevistes? Aquí treballa tothom i sembla que les coses es presenten una mica millor cada dia. Tenim les portes obertes i la gent es va situant a les Universitats, escoles oficials, editores importants, grans publicacions, etc. A desgrat de la mica de recel que com a refugiats inspiràvem al principi, l'admiració del mexicà per l'home de raça blanca i especialment per l'espanyol li ha guanyat definitivament el cor.

A més, en el Comitè d'Ajut als Refugiats,[10] Catalunya hi és molt ben considerada. A més d'en Carner, membre prominent de l'organització, hi ha el Dr. Puche,[11] president que es considera català; en Millares,[12] que havia treballat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i parla amb un gran respecte de les nostres coses; en Guill que està orgullós del seu origen català; l'Anadón,[13] casat amb una catalana i pare de catalans.

Ja saps que aquest Comitè és l'amo i l'administrador del fort de la suma de l'emigració espanyola. Jo crec que si s'hagués reunit a Mèxic un nucli prou important d'intel·lectuals catalans es podria publicar una revista important, amb garanties de continuïtat.

En Carner és un home magnífic. M'hi he fet molt amic i m'ha ajudat de debò; li dec la col·laboració que tinc a l'editorial "Atlante", on em trec un promig de deu pesos diaris.[14] El pes mexicà és força més alt que el xilè, i amb aquest nou sou puc viure bé.

El que em passa és que començo a sentir l'ofec espiritual que pro-

---

president del Centre Català de Santiago i les facilitats que els donà Pablo Neruda, llavors cònsol de Xile a París; cf. BENGUEREL, Xavier: *Memories, 1905-1940* Col. "Ara i Ací", 13 (Barcelona: Alfaguara, 1971) p. 367 ss.

[10] Comitè lligat a la SERE; cf. nota 11 de la introducció d'aquest epistolari.

[11] Josep Puche i Álvarez (Lorce, Múrcia 1896-Mexic 1979), era metge, deixeble d'August Pi i Sunyer. Secretari de la Societat Catalana de Biologia (1925-1929), va ser catedràtic de Fisiologia a Salamanca (1929) i a València (1930-1939) i, a partir de 1938, director general de la salut de l'Exèrcit de la República espanyola. Exiliat el 1939, professa fisiologia a l'Escola Politècnica Nacional de Mèxic i a la Facultat de medicina de la universitat nacional autònoma mexicana. Va presidir la SERE com a representant del doctor Negrín.

[12] Agustín Millares Carlo (Las Palmas de Gran Canaria, 1893-Mallorca, 1978), bibliògraf i paleògraf molt reconegut, tant a Catalunya com a Mèxic; cf. *El exilio español en Méjico, 1939-1982* (Fondo de Cultura Económica/Salvat, 1982) p. 272 ss. El senyor Joan Grijalbo m'assegura que havia treballat conjuntament amb José Ignacio Mantecón.

[13] Ni Calders ni J. Grijalbo ni G. López Raimundo ni J. Andreu i Abelló no em saben donar referències d'aquest personatge.

[14] Aquesta editorial va ser l'origen d'altres, avui importants. Val a dir que en temps de la República, editors castellans i catalans trametien llibres a Sudamèrica sense gaires controls duaners. Quan la guerra, J. M. González Porto, gran venedor i representant d'editorials com Gallach, Gili, Salvat, etc., aleshores col·lectivitzades, continua en terres americanes l'edició de les obres que sabia que es venien bé. Se li presenta, aleshores, la possibilitat de fer una gran editorial: va ser la Unión Tipográfica Editorial Hispanoamericana (UTEHA). (Aviat va tenir 17 sucursals i, quan González Porto, el 1957, compra la Muntaner i Simón de Barcelona, hi envia per a feines executives el propi Calders).

dueix Amèrica. Ja el coneixeràs. Et sents presoner en un aspecte en què la privació de llibertat és més dolorosa que mai; sents la pressió enorme dels milers i milers d'homes que viuen per a plantar una botiga, per a fer negoci amb bestiar o amb productes de la terra. No es pot trobar cap biblioteca seriosa (almenys aquí) ni material per a fer res.

El museu és una gran casa de mals endreços.[15] Al costat d'unes miniatures en marfil, delicioses, hi ha una màquina de cosir fabricada a Boston (l'any 1880) que no té solta ni volta. Guarden la cama de fusta que usava el general Santa Ana,[16] les botes que duien una colla de personatges il·lustres en el moment d'ésser afusellats, un "puro" tot arnat del senyor Benito Juárez,[17] i una col·lecció de quepis moderns dels exèrcits dels països que constituïen l'Alemanya d'abans de la guerra. Estic segur que no hi ha ningú que sàpiga com han vingut a parar a Mèxic aquestes peces.

És el país del "quién sabe?". Fa dies, vaig comprar un gelat de fruites a un venedor ambulant, i en preguntar-li de quines fruites era em respongué estoicament: "Pues, quién sabe, señor?". Entres a qualsevol casa preguntant si hi ha l'amo i la seva dona et respon: "Quién sabe, señor?". Portes a arreglar el rellotge, els demanes quin dia te'l tindran i contesten amb el "Quién sabe?" nacional. El "Quién sabe?" presideix l'absència de totes les activitats de la República.

Són una gent amable i divertida que només de veure'ls i sentir-los et fan venir son. A mi em comença a guanyar la mandra que diuen que cau del cel i em sembla que si m'he d'estar gaire temps a Amèrica no faré mai més res de bo. Això no és pas broma; cada dia treballo menys hores i em sento millor estirat de panxa enlaire.

Escriviu-me tu i els altres companys. Jo correspondré extensament. T'asseguro que ho necessito. Només penso en fugir d'aquí, i vindrà un moment que qualsevol mitjà em semblarà bo per aconseguir-ho. I no em refereixo a Mèxic, que pel que diuen és del millor que hi ha a l'Amèrica llatina, sinó al continent en general.

Saluda ben afectuosament de part meva a tots els amics, i transmete'ls la promesa que els escriuré d'un a un.

T'abraça,

Pere Calders

---

[15] Museu Nacional d'Antropologia, a Ciutat de Mèxic. Conté magnífiques peces d'art pre-colombí.

[16] El dictador Santa Ana domina Mèxic a mitjan segle passat, sobretot entre 1833 i 1855, ajudat pels conservadors Lucas Alamán i Gómez Farías; durant el seu mandat, Mèxic va ser derrotat pels EUA que ocuparen Arizona, l'altra Califòrnia i New Mexico (1848).

[17] Juárez, dirigent liberal, triomfà després de l'escàs equilibri que suposà la imposició de Maximilià d'Habsburg (1864) i conquerí la ciutat de Mèxic el 1867 fins a la revolta conservadora de Porfirio Díaz.

Mèxic D. F. 9-IX-1940

Estimat amic: et demano perdó pel meu retard en escriure't. He començat a fer-ho una colla de vegades i ho he anat ajornant sempre per diverses causes.

A través de tu, em dirigeixo una mica a tots vosaltres. Fa molt temps que vaig escriure a n'en Trabal i a n'en Guansé, que no m'han contestat i em fan suposar que la mandra americana també us afecta. Sé, però, de les vostres activitats per "Germanor", la tramesa de la qual us agraeixo molt. Fa molt bonic, queda molt bé de to i us felicito.

Fa pocs dies vaig parlar amb en Rejano. Em va dir que ja havia llegit el teu llibre i que tenia pendent de resposta una carta teva.[1]

Agraeixo de tot cor el teu oferiment de gestionar la possibilitat de venir jo a Xile. No pots imaginar-te les ganes que tinc de reunir-me amb vosaltres, però ara guanyo un bon sou aquí (a l'"Editorial Atlante S.A") i m'hi sento lligat per moltes raons. Tant de bo que poguéssiu venir vosaltres!

Ja deus conèixer l'existència de l'editora "C.G.E.S.A." de la qual és director en Carner.[2] T'adjunto un prospecte, a desgrat de creure que ja el coneixeu.[3] M'han encarregat un llibre de contes (que ja està en mans del traductor) per a la "Petita col·lecció Mirasol" i una novel·la per a la "Col·lecció Mirasol".[4]

Per en Jordana deus saber ja que en Cluselles[5] està en un camp de concentració a Reus. Les notícies més recents que en tinc són que està malalt (del cor) a l'infermeria del camp, i que la seva reclusió serà llarga. Dels amics que van quedar a França no n'he sabut res més.[6] En teniu notícies?

---

[1] Per a Rejano i el llibre de Benguerel *Sense retorn*, cf. *supra*, nota 5 a la carta del 10-III-1940. No consta cap carta de Rejano, tanmateix, a l'arxiu Benguerel.

[2] La "Compañía General Editora, S.A." va ser obra de M. Ferrer, que la funda juntament amb un impressor asturià. Carner en fou assessor literari i hi dirigí la col·lecció "Mirasol" així com "La Cigarra", de poesia mexicana.

[3] El prospecte no es conserva pas a l'arxiu Benguerel.

[4] Aquests projectes no arribaren a quallar, segurament pel fet de passar a treballar amb J. González Porto. De tota manera, en la carta següent ens parla d'un projecte de novel·la perduda –*La familia Flosials*– i cal suposar que deuria preparar el recull de contes amb el qual guanya el premi "Concepció Rabell" als JJFF de Mèxic de 1942.

[5] Enric Cluselles, el celebre "Nyerra", al qual Benguerel dedica elogis a *Memòries, 1905-1940* Col. "Ara i ací", 13 (Barcelona: Alfaguara, 1971) p. 319-320. Escàpol del camp de Prats de Molló junt amb Calders i Artís-Gener, Benguerel el retroba a Tolosa i acompanya els escriptors catalans a Roissy-en-Brie. Estava casat amb Amàlia Casals, la germana de la primera muller de Calders.

[6] A més de "Nyerra", es refereix al grup de Roissy que no va acabar en terres americanes: Gasch (que acabaria a Ginebra), Montanya (que va passar a Perpinyà) i la pare-

Comptant amb la teva bondat, m'he pres a crèdit el teu perdó i confio que m'escriuràs aviat. T'asseguro que tinc necessitat de saber coses de tots vosaltres i de no perdre el contacte amb la gent que m'interessa i m'estimo més.

Saluda de part meva a tots els amics i digue'ls que no els he oblidat gens i que els enyoro. Si tingués fonament l'optimisme de la colònia de refugiats a Mèxic, aviat ens reveuríem a Catalunya. Però jo no hi confio pas. T'abraça ben fort

Calders

Records de la Mercè.[7]

11-IV-1941

Estimat amic: ahir vaig rebre la teva carta, quan ja em creia una mica oblidat per un dels amics que m'interessen més. Per part dels altres em penso que l'oblit deu ser total, perquè ni me'n parles ni n'he sabut res més. Fa mesos que vaig escriure a n'en Trabal i no n'he rebut resposta.

No atribueixis totalment a la droperia el fet que no t'escrigui més sovint. T'asseguro que n'he passades de tots colors i que en alguns moments la meva vida ha estat un veritable infern; semblava que no podia conèixer coses pitjors que aquestes per les quals hem hagut de passar tots nosaltres, però me n'estaven reservades unes quantes que se'm podien estalviar perfectament i que m'han vingut sense cercar-les. Ara estic fent l'esforç de salvar el que sigui possible d'un petit naufragi, que per mi té proporcions de desfeta.

El meu arxiu de cartes inacabades és possible que sigui curiós. No t'ho sabria dir ben bé. El cas és que en moltes ocasions he sentit la necessitat de dirigir-me a tu, però una mica perquè hi ha coses que són difícils de dir per carta i una altra mica perquè dubtava del dret que tenia a fer-te participar de les meves preocupacions, el resultat ha estat

lla "Armand Obiols"-Rodoreda, de la qual tenim explicada la seva tràgica experiència de travessar les línies de foc per arribar a la banda no ocupada pels alemanys a *Cartes a l'Anna Murià, 1939-1956*, o. c., p. 53-57.

[7] Mercè Casals, la seva primera muller. Aquesta referència sobta, si tenim en compte que M. Rodoreda ja està assabentada del seu divorci l'agost de 1940; *Cartes a l'Anna Murià...*, o. c., p.56.

que he adquirit als teus ulls un immerescut prestigi de dropo. Si et parlo ara amb aquest to, és amb l'intent de modificar aquest concepte, i el que hagis pogut crear-te a través de notícies que, fent el camí que ens separa, sempre arriben incompletes i adulterades.

Estic molt content de la "Benguerel i Pi S.L.".[1] I ho estic perquè sé que el que dius de deixar d'escriure, ho dius una mica per esverar-te a tu mateix presentant el perill. Si fos cert maleiria la teva raó social i tots els productes farmacèutics del món; però no ho serà i seguiràs escrivint, perquè no podràs deixar de fer-ho. Em parles amb una passió de l'obra d'en Carner i d'en Riba que em tranquil·litza a desgrat de la teva temença.

Veig que Santiago et cansa una mica, o que almenys hi respires una atmòsfera que et fa pensar amb l'ofec. A mi, amb Mèxic, em passa una cosa per l'estil i no per culpa del país, sinó per culpa del tipus de convivència que ens hem empescat els refugiats. Aquella mena de política que a Catalunya cansava tant, portada a Amèrica es fa insuportable.

M'estranya que no coneguessis l'existència de l'editorial que dirigeix en Carner.[2] En Miquel Ferrer va assegurar-me que es posaria en contacte amb el vostre grup (existeix realment aquest "grup"?) per demanar-vos originals; ja fa d'això tres o quatre mesos. Paguen poc els originals, perquè disposen d'un capital relativament petit, però fan una feina molt interessant i han publicat ja unes quantes obres que queden molt bé.

Ara m'adono que potser et semblarà una impertinència que dubti de la cohesió del vostre grup. Ho he dit perquè estic segur que en Ferrer manté correspondència amb algú de vosaltres i m'estranya que no tinguis notícies de l'editorial de la qual ell és un dels principals puntals.

Segueixo rebent "Germanor",[3] que em sembla una de les coses més

---

[1] Benguerel, recordant els deu anys que treballa com a cap de la secció de productes farmacèutics de la casa "Busquets Hermanos" de Barcelona, es proposa instal·lar un laboratori de productes farmacèutics a base d'elaborar "Espasmolítico Raurich" i "Cenestol". Don Antoni Pi, un dels potentats de la colònia catalano-santiaguina, li va oferir socis i un cop de mà econòmic per començar, mentre esperaven una petita herència de la seva muller. Salvador Allende, aleshores Ministro de Salubridad, li va atorgar els permisos i així s'inaugura el laboratori "Benguerel & Pi, Ltda.", a la primavera del 40, a l'entrada de la casa del carrer Lucrecia Valdés de Barros Borgoño, sector de la Quinta Normal; cf.: BENGUEREL, X.: *Memòria d'un exili: Xile, 1940-1952*, Col. "Cara i creu", 34 (Barcelona: Ed. 62, 1982) p.24-47. Les coses no van anar gens bé de bon començament i aviat el senyor Pi volgué ser reemplaçat pel doctor Pompeu Pasqual, el qual empra el nom de la seva muller, Busquets. Així, el laboratori passa dir-se "Benguerel y Busquets, Ltda.".

[2] Com s'ha dit més amunt, Carner assessorava la "Compañía General Editora, S. A.", promoguda per M. Ferrer.

[3] Revista que depenia del Centre Català de Santiago, fundada el 1912, que perdura fins a 1962. Per a la seva història, cf. MANENT, A.: *La literatura catalana a l'exili*, Col. "Biblioteca de cultura catalana", 24 (Barcelona: Curial, 1976) p.66-67. En arribar el nucli

importants que es fan a l'exili. Tu tens la virtut de mobilitzar tota la capacitat d'enyorament que porto a dins; llegint la carta de Nadal[4] a la teva mare, vaig estar a punt de plorar, tot i haver-ne perdut l'habitud.

Suposo que t'interessarà saber notícies de la "colònia" mexicana. Fa pocs dies que es troba entre nosaltres en Bosch-Gimpera,[5] que porta, naturalment, la seva mica de bagatge polític. Organitza reunions i presideix actes gastronòmics, refent els rengles uns mica cansats d'"Acció Catalana".

Un grup de dissidents del P.S.U. ha constituït una mena de partit que porta el nom de "Moviment Social d'Emancipació Catalana". T'adjunto un dels seus manifestos,[6] que faria més bonic si fos més ric en solucions que en l'exposició de coses que ja coneixíem i sentíem abans que nasqués aquesta organització, que porta el nom de societat de socors mutus.

La "Revista dels Catalans d'Amèrica", pel que sembla, ha naufragat definitivament.[7] "Informacions de Catalunya", publicació creada amb un petit capital obtingut del S.E.R.E. amb una mica de trampa, ha durat la durada d'aquests diners i ja no se'n parla.[8]

En Miquel i Vergés,[9] si la meva suspicàcia no m'enganya, és dels poquíssims afortunats que viu amb subsidi de la J.A.R.E., sota la protecció poderosa de l'Andreu Abelló, que gaudeix de prosperitat. Diuen que quan es va crear la J.A.R.E.[10] a París, el preu de la col·laboració dels

---

d'escriptors catalans de la Institució de les Lletres Catalanes, en canvia el format i passa a dominar-la. El 1940 la redacció era formada per C. A. Jordana, D. Guansé, F. Trabal i X. Benguerel, amb J. Oliver com a redactor en cap.

[4] Es refereix a *Nadal a l'exili. Carta oberta a la meva mare*, datada "Santiago, 15 desembre 1940" i publicada a "Germanor", núm. 451 (desembre de 1940).

[5] Pere Bosch Gimpera (Barcelona, 1891-Mèxic, 1974), prehistoriador, arqueòleg i polític; cf. *GEC*, 5 (1986) P. 254-255. Empresonat al vaixell "Uruguai" després dels fets del 6-X-1934 amb d'altres membres del Patronat de la Universitat Autònoma, membre d'Acció Catalana, conseller de Justícia del govern de Catalunya (1937-1939), s'exilià, primer a la Gran Bretanya –on professà a la Universitat d'Oxford– i, després, a Amèrica (Perú, Colòmbia), fins que, el 1941, s'establí a Mèxic, on fou professor a la Universidad Nacional Autónoma i a l'Escuela Nacional de Antropología.

[6] No es conserva en l'arxiu Benguerel, però consta en MANENT, A. : *La literatura catalana a l'exili*, o. c., p. 284.

[7] Dura de l'octubre de 1939 al febrer de 1940.

[8] Fou dirigida per Lluís Aymamí –que havia dirigit el diari "La Rambla" –i Pere Matalonga; quant al S.E.R.E, cf. nota 11 de la introducció a aquest epistolari.

[9] J. M. Miquel i Vergés (Arenys de Mar, 1903-Coyoacán, Mèxic, 1964), canceller de l'ambaixada espanyola a Mèxic amb Lluís Nicolau d'Olwer, mena de secretari de Josep Carner, director de "Full Català" i cofundador de "Quaderns de l'Exili", acaba professant sobre la història de la independència mexicana; cf. *GEC*, 15 (1988) p. 219, la recordança que en fa R. TASIS a "Serra d'Or", 8 (1964) i el retrat de V. RIERA LLORCA dins *Nou obstinats* (Barcelona: Selecta, 1971) p. 83-101.

[10] Per a la Junta de Ayuda a los Republicanos Españoles (J.A.R.E), cf. *supra*, nota 13 de la introducció.

catalans en el nou organisme va ésser fixat en una quantitat respectable, una part de la qual havia d'ésser destinada als catalans refugiats a Amèrica. Teòricament l'Andreu Abelló[11] va venir a Mèxic per administrar aquests diners, però resulta que ningú no sap com els administra.[12]

En Ferran de Pol ha obtingut, o està a punt d'obtenir, una beca oficial per a fer un assaig biogràfic sobre la personalitat de "doña Malinche", l'amiga índia d'Hernán Cortés.[13]

En Carner dóna cursets especials a la Facultat de Filosofia i Lletres i dedica gairebé totes les seves activitats a la direcció literària de "Mirasol".

L'Avel·lí Artís ha trobat un capitalista que posa a la seva disposició 50.000 pesos per muntar una impremta. Actualment està lliurat de ple a la feina d'instal·lar la seva industria.[14]

En Camps-Ribera s'ha convertit en una mena de pintor oficial de la ciutat de Jalapa, i amb la protecció de les autoritats locals, va fent via.

En Xirau ha adquirit un gran prestigi entre els intel·lectuals mexicans i s'ha convertit en una de les personalitats del país. El seu germà és catedràtic a la Universitat de Morèlia i sembla que les coses li van bé.[16]

En Guifré Bosc és a Matamoros, ciutat de la frontera amb els Estats Units, i fa de comerciant.[17]

L'Artur Perucho col·labora en unes quantes publicacions mexicanes i prepara llibres.[18]

En Jaume Pi i Sunyer ha traduït una obra molt important del professor americà J.F.Fulton (Fisiología del sistema nervioso) que ha estat editada per l'"Editorial Atlante".

---

[11] Josep Andreu i Abelló (1906); cf. *GEC*, 2 (1986) p. 315.

[12] Pere Calders em demanà de suprimir aquest punt si mai aquest epistolari hagués de ser publicat; però, l'he llegit al propi J. Andreu i Abelló, el qual s'ha fet càrrec de la desinformació d'aquells anys.

[13] Per a Lluís Ferran de Pol, cf. la meva entrevista *Lluís Ferran de Pol, de prop i de lluny*, "El Correo Catalán" (6-X-1979).

[14] Avel·lí Artís i Balaguer (Vilafranca del Penedès, 1885-Mèxic, 1954), pare d'Avel·lí Artís-Gener, "Tísner"; cf. *GEC*, 2 (1970) p. 541-542. La capitalista, segons m'explicà Calders, va ser una senyora i la impremta, modèlica. En sortí Ediciones Fronda i, sobretot, la "Compañía Internacional de Ediciones", des d'on va promoure l'edició de "La Nostra Revista" el 1946 i, dos anys abans, la "Col·lecció Catalonia" (amb peu d'impremta "Edicions Catalonia" des del núm. 12 de la serie). El seu fill explica com "els diners que la impremta guanyava en el terreny comercial els perdia en l'àrea cultural" a ARTÍS-GENER, A.: *Viure i veure/2*, Col. "Vides i memòries", 3 (Barcelona: Pòrtic, 1990) p.224.

[15] Francesc Camps-Ribera, nascut el 1895; cf. GEC 6 (1986). Integrat a la vida artística mexicana; entre la colònia catalana tenia fama de saber imitar Nonell i altres primeres firmes de l'art català.

[16] Per als Xirau, cf. Ferrater Mora, J. *Diccionario de Filosofía* (Madrid: Alianza, 1980, vol 4).

[17] Guifré Bosc havia pertangut a "Acció Catalana". A Mèxic va treballar en un negoci de duanes.

[18] Artur Perucho i Badia (1902-1956) havia estat director de *Meridià*.

Tísner s'ha plantat pel seu compte, amb una agència de publicitat, i guanya molts diners.[19]

La resta de personalitats importants de la colònia es dediquen tant com poden a fer política. Al peu del manifest que t'adjunto, trobaràs uns quants noms.

Entre la gent absolutament desprovista d'importància et podria parlar de les meves penes i les meves glòries. Crec que vaig ésser suprimit de la llista de col·laboradors de "La Revista de Catalunya" per comunista. Imagina't! Això és una de les penes. Les glòries, de moment, m'afecten més i no puc resistir la temptació d'explicar-les. M'estic fent un nom a Mèxic D.F. com a dibuixant. Un representant de la casa Mac Millan, que és potser l'editora més important d'Estats Units, en el curs d'un viatge de negocis per l'Amèrica llatina, va passar per Mèxic i va veure unes quantes portades meves; va dir que li interessava molt el meu estil, prengué nota de la meva adreça i va prometre que quan retornés de les Repúbliques del Sud, vindria a fer-me proposicions.[20]

A part d'això, em lliuro a l'aventura d'escriure en castellà. Això potser no constitueix pena ni glòria, però em serveix per a donar satisfacció a la necessitat d'escriure. La "cosa" objecte de l'experiment és una novel·la que, en la capseta de les meves il·lusions, porta el títol de "La familia Flosials". Tinc uns quants capítols enllestits, els he llegit a un auditori castellà, i he trobat persones de prou bona criança per dir-me que me'n sortia bé.[21]

No vull estirar més la teva paciència. Una abraçada ben forta per tu i per tots els teus, i molts records a tots els amics que tinguis a prop. Et demano que per favor m'escriguis aviat.

Calders

Ed. Atlante
Artes 53
México.[22]

LLUÍS BUSQUETS I GRABULOSA
BARCELONA

[19] Calders mateix admet que això és una innocent exageració per donar ànims als exiliats; la història de l'agència de publicitat que en "Tísner" va bastir amb el seu amic excomissari i polític Àngel Estivill és relatada per Avel·lí Artís al capítol "Arriba l'inesperat" de *Viure i veure/1*, o.c., pp.247-254, on precisament ens assabentem que Pere Calders passà a ser el fotògraf de "Publicistas mexicanos".

[20] De proposicions, n'hi van fer; va dibuixar algunes portades, alguna de les quals va veure impresa, però mai no va cobrar res, segons em contà el mateix Calders.

[21] Calders m'explicà que n'escriví un parell de capítols, però que ho va deixar estar.

[22] L'adreça manuscrita consta amb una cal·ligrafia diferent, la de Benguerel.